

ŞİRKETLERİN ÇÖKÜŞ AÇMAZI VE ÇIKIŞ ARAYIŞI: GEÇMİŞ TEORİLERİN İZİNDE GELECEK İZLEKLERİ VE ÜSTELENEN STRATEJİBİLİM NOTLARI

Gürcan PAPTAYA*

ÖZ: Şirketlerde çöküş teorileri, şirket varoluş sorununu gelecek için sorunsallaştırmaya yönelik pozitif bir motivasyon oluşturur. Sorunsallaştırma şirket sürdürülebilirliğinde varlık-anlam arayışını ortaya koyar. Varlık-anlam arayışı geleceği sorun etmekle başlar. Çöküş sorununa nasıl yaklaşılacağını ve çıkışın nasıl yapılacağını gösterir. Böylece bir bakıma çöküşe dair bir gerekçeleme öncelenmiş, yapılan öngörüler, planlar, eylemler ve senaryolar, şirket varlık-anlam sorunu için çıkışa zemin oluşturmuş olur. Diğer bir deyişle çöküş ve çıkış teorileri birbirinden ayrılmaz, bağlantısal bütündür. Yazında bu bağlantısal bütünü ifade etmeye dönük geç dönem bilgi yapılanması çöküşbilimini işaret eder ve güçlü bir stratejik içerim sağlar. Bu makale, geçmiş teorilerin izinde şirketlerin çöküş açmazı ve gelecek çıkış arayışlarının teorik izleklerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu yönde eski çöküş metinlerinden İbni Haldun'un "devlet çöküş teorisi"ni izleme ve yeni şirket metinlerinden Jim Collins'in "şirket düşüş teorisi" ile hizalaması yapılacaktır. Çıkış arayışı için de Fârâbî'nin "erdemler teorisi" Ervin Laszo'nun "kaos eşiği (çatallaşma) teorisi" ile eşleştirilecek ve/böylece stratejibilimsel bir üsteleme amaçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Stratejibilim, Çöküşbilim, İbni Haldun, Jim Collins, Fârâbî, Ervin Laszo

Jel Sınıflandırması: M1, M10, D2

DOI: 10.29131/uiibd.1294006

Geliş tarihi: 08.05.2023/ **Kabul Tarihi:** 19.06.2023/ **Yayın Tarihi:** 20.06.2023

THE COLLAPSE DILEMMA AND THE EXIT SEARCH OF COMPANIES: FUTURE PATHS IN TRACES OF PAST THEORIES AND EMPHASİZE STRATEGOLOGICAL NOTES

ABSTRACT: Collapse theories in companies create a positive motivation to problematize the problem of company existence for the future. Problematization reveals the search for existence-meaning in corporate sustainability. The search for being-meaning begins with questioning the future. It shows how to approach the probable crash problem and how to exit. Thus, in a way, a justification for the collapse is prioritized, and the predictions, plans, actions and scenarios made form the basis for the company's existence-meaning problem. In other words, collapse and exit theories are inseparable, connected whole. The late knowledge structuring to express this connective whole in the literature points to "collapsology" and provides a strong strategic implications. This article aims to show the theoretical paths of companies' collapse dilemma the traces of past theories and their search for a future exit. In this direction, the "state collapse theory" of Ibn Khaldun, one of the old collapse texts, and its alignment with the "corporate decline theory" of Jim Collins, one of the new corporate texts, will be made. In search of an exit, Fârâbî's "virtue theory" will be paired with Ervin Laszo's "chaos sill (bifurcation) theory" and/therefore, a strategological emphasize will be aimed.

Key Words: Strategology, collapsology, İbni Haldun, Jim Collins, Fârâbî, Ervin Laszo.

Jel Classification: M1, M10, D2

Received: 08.05.2023 / **Accepted:** 19.06.2023 / **Published:** 20.06.2023

* Assoc. Prof. Gürcan PAPTAYA, Süleyman Demirel University, Business Administration Department, gurcanpapatya@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9647-5662

Kaynak gösterimi için:

PAPTAYA, G. (2023). ŞİRKETLERİN ÇÖKÜŞ AÇMAZI VE ÇIKIŞ ARAYIŞI: GEÇMİŞ TEORİLERİN İZİNDE GELECEK İZLEKLERİ VE ÜSTELENEN STRATEJİBİLİM NOTLARI, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(1), 5-32. DOI: 10.29131/uiibd.1294006

Makale Hakkında

Makale öncelikli olarak yönetimbiliminin hassaten stratejibiliminin felsefi, fikri ve retorik [teorik] düzeyde anlamını aramak, anlatmak ve bilmek için kaleme alınmıştır. Dahası bilmenin de birçok yolu olduğu düşüncesi buna iliştilmiştir. Bu yüzden makalenin en duru amacı yönetimbiliminin felsefi, fikri ve retorik düzeyine dikkat çekmek olduğu söylenebilir. Temel gerekçeler de bu yönde açıklanabilir. Bu yüzden makalede önce anlatılacak olanın anlamını kavrama ile yola çıkılmış, farklı arama ve anlatma biçimleri üzerine kafa yorma sonra yapılmıştır. O halde, bilimsel araştırmalarda ana yaklaşım felsefi, fikri ve retorik düzeyi etkilemekle [teoriyi kurmakla] başlamak gereği açıklanmış olacağı düşünülmüştür. (bkz. Ergün, 2023)

Makale *gelecekbilim (fütüroloji)* ve öngörü kapsamında yeni bir bilim içerimi olarak çöküşbilimini tanıtmaya yönelik tasarlanmıştır.¹ Böylece varoluşsal riskin etkileri üzerinde yoğunlaşarak, bunu şirket düzeyinde inceleme amaçlanmıştır. Hatta bir adım daha ileri giderek, Fransız tarım uzmanı Pablo Servigne ve Belçikalı eko-danışman Raphael Stevens'in, "Her Şey Nasıl Çökebilir?: Zamanımız için bir Kılavuz (How Everything Can Collapse?: A Manual for our Times)" başlıklı el kitabında vurguladığı gibi çöküşün sadece bir kurum, kuruluş veya şirketin değil, aynı zamanda dünyanın, evrenin ve geleceğe kalmak isteyenlerin de mesele etmesi gerektiği gözetilmiştir. (çöküşün yedi aşamasından söz eden tanınmış araştırmacılar Servigne ve Stevens'in metodik kitabı için bkz. Servigne, Stevens, 2020; ayrıca bkz. Servigne, Stevens, Chapelle, 2021; Bostrom, 2002: 9; Kareiva, Carranza, 2018: 39-50; Tonn, Tonn, 2009: 760-765; Torres, 2019: 1-26) Ancak herhalde makale çöküşün insanın, neslin, dünyanın, devletlerin, kurumların, kuruluşların, şirketlerin vs. düştüğü bir felaketi, ve/fakat bir sonlama değil, *geleceğe dönüşün* veya başlangıç yapmanın ölçüsü olarak ziyadesiyle bir çıkış arayışı olarak vurgulanmıştır.

Makale temel olarak Sokrates, Platon, Aritoteles gibi kendinden sonra gelen antik filozofları ya da Nietzsche, Goethe, Hegel, Marx gibi modern filozofları etkileyen "her şey akış içindedir, hiçbir şey durağan değildir" fikrini veren Efesli Herakleitos'un (MÖ. 535?-475) "akış yaklaşımı" ile "karşıtların birlikteliği" veya "zıtlıklar (arkhe) doktrini" ana düşüncesiyle yürütülmüştür. (bkz. Herakleitos, 2005) Bu düşünceye göre zıtlık aslın yansımasıdır, herhangi bir "ikilik (dualite-duality)" bulunmaz. Oluş bozuluşlarla veya çöküş çıkışlarla açıklanır. Çöküş çıkışı, çıkış çöküşü veya oluş bozuluşu, bozuluş oluşu ardı sıra sarmalar. Çöküş çıkışlarla süreklilik gösterir. Sürekli akışın yarattığı oluş bozuluşla gerçekleşir ya da Elealı Zenon'un diyalektiğine göre bozuluş ve oluş sürekli birbirine dönüşür ve *özdeşlik düşüncesi* oluşur. Daha geç zamanda modern filozof Kant'ın *zıtlık diyalektiği*nde de bu durum izlenir: Özdeşlik ve dönüşme sürekliliği ve akışı gösterir. Biraz daha bu düşünce ilerletilirse, Marx'ın *mekanik materyalizmi* açıklayamaya yönelik kullanılan genel yasası [karşıtların birlikteliğiyle *mücadele yasası*, nicelikten niteliğe veya nitelikten niteliğe *geçiş yasası*] yanında "olumsuzlanmanın olumsuzlanması yasası"nın sağlaması da yapılmış olur. (bkz. Kivılcımlı, 2012)

¹ Burada makale düşüncesi, ilhamı ve yapılanma motivasyon kaynağı olarak iktisat bilimi profesörü Mustafa Özel'den söz etmem, bilimsel bir görgü ve sorumluluktur. Özellikle düşünceleri ve yazdıklarıyla artı değer yaratan Özel'in, "tarihte geleceği arama" perspektifinde 14. yy düşünürü "İbni Haldun'un Yönetim Felsefesi" ile 21.yy düşünürü "Jim Collins'in Yönetim Felsefesi" makaleye getirilmiş ve makalenin yürütülmesi ve artırılması sağlanmıştır.

Makale nitel bir çalışma değil, *niteliksel bir çalışma* olarak düzenlemiştir.² Bu niteliği Arnold Toynbee, Oswald Spengler, Giambattista Vico, Sima Qian vs. gibi sosyal-siyasi gelecekbilim düşünürlerinin ve tarihçilerinin çöküş teorileri ile geliştirmek de mümkündür. (bkz. Önder, Ulaşan, 2018: 231-266) Ancak makalede, [eleştirel şerhler mahfuz edilerek] modern tarihyazımı, sosyoloji ve iktisat bilimi temel koyucusu ve eski çöküş metin yazarı Tunus kökenli bilim adamı filozof İbni Haldun'un "[Devlet] Çöküş Teorisi"nin izlenmesi yapılmış, yeni metinlerden Amerikalı işletme profesörü ve pratisyen Jim Collins'in "[Şirket] Düşüş Teorisi" izleğiyle hizalama tercih edilmiştir. Çıkış arayışı için de Batıda "ikinci üstad (magister secundus-Hace-i Sâni)" olarak bilinen Türk filozof, bilim adamı hezârfen Ebu Nasır Muhammed İbn el-Farah el-Fârâbî'nin "Erdemler Teorisi" ile filozof sanatçı Macar kökenli bilim ve sanat adamı Ervin Laszo'nun "Kaos Eşiği (Çatallaşma) Teorisi"nin eşleştirmesi yapılmıştır. Böylece stratejibilimsel bir üsteleme hedeflenmiştir.

Makale, geleceğe yönelik eski ve büyük metinlerin izinde ihmal edilmeyecek çöküş teorilerini ve çöküşten çıkış sağlayan *ikmal teorilerini*, günümüz şirket metinlerinin izleklerinde araştırmaya yöneliktir. O halde makale [iddialı olsa da] *şirket çöküşbilime giriş* kapsamında değerlendirilebilir. Hatta stratejibilim yazınında "krizbilim" ile eşleşen "çöküşbilim", özlenmiş şekilde makale kapsamına alındığı söylenebilir. Buradan hareketle makalenin bir kapsam arayışı olarak post döneme dair bir dizi alternatif tahayyülü yaratmaya dönük çalışma olduğu düşüncesi için aceleci olmamak gerektiğinin altı çizilebilir.

Makale önceden yazılan felsefi, fikri ve retorik çöküş-çıkış metinlerinin izinde, şirket metin izleklerinin *bağlamsal karşılaştırma yöntemi* ve *eşleştirme tekniği* ile araştırılmasına dairdir. Temel hareket cümlesi de; "çöküş açmazı ve çıkış arayışı temel ilkeleri çıkarılabilir." olarak düzenlenebilir. O halde benzer olanın bağlamını, karşılaştırmasını ve eşleştirisini veya [çokça istenmeyen] indirgenmesini ya da modellenmesini yapmak da sorun oluşturmaz. Amaç *pedagojik etkinliktir* ve/dahi, bu insani bir eğilimdir. Dolayısıyla pedagojik etkinlikler, her zaman tartışmaya açıktır.

Makalenin en yalın mantığı, çöküş teorilerinin gelecek eksenini göstermek, yapılan öngörünün, senaryonun ve kurgunun önünü-arkasını *sorunsallaştırmak* olduğu söylenebilir. Bu amaçla, çöküş teorilerinin tezahürlerine bakarak çıkış teorilerini özmek mümkün olur. Diğer bir deyişle tıpkı çöküş teorileri yörüngesine giren şirketler gibi, hangi felakete karşılaşabileceği gizinden çıkışı teorik olarak tartışılabileceği düşünülebilir. Bu düşünceye şirketlerin ilgisi, çöküş teorilerini hatırla(t)ma ve çıkış teorilerini *gözeleme* şeklinde gelişebilir. Ancak/bu sayede olmayan bir durumu mutlak olacak gibi vurgulamak değil, olan durum ile olacağı düşünmeye yönelik bakmak daha makul olabilir. Bu amaçla makalede, çöküş teorilerinin analizi ve çıkış teorileriyle yapılan ön araştırmalarının birlikte yürütülmesi gerçekleştirilebilir olur. Bu salt mümkün görülen felaketlerin, korkuların, endişelerin veya kıyametçi söylemlerin bertaraf edilmesine ve etkisizleştirilmesine yönelik bir mesele de olmamalıdır. En çok da "pokaliptik" yani, "gelecekteki bir riskten veya tehditte ziyade, gerçekleşmiş, halihazır devam eden veya önlenmesi olanaksız deneyimlerin yarattığı feci bir kayba dayanan söyleme odaklanmak" ile ilgisi olabilir. O halde makale klasik *apokaliptik söylemin* aksine bir söyleme bağlı geliştirildiği söylenebilir (Cassegard, Thörn, 2018: 561-578).

² Niteliksel çalışmalar nicel-nitel çalışmalar gibi tasarlanması ve yapılandırılması kolay değildir, karmaşıktır. Çünkü gerek nicel gerek nitel araştırma tasarımlarından ve yapılandırmalardan farklı süreçler izler. Dolayısıyla, ciddi geçerlilik ve ölçme-değerleme sorunları gözlenir. Bu nedenle makale tasarımında ve yapılandırmasında ayrıntılı yöntemsel açıklamalarına yer verilmiştir.

Makalede çöküş ve çıkış teorileri uygulamalara, pratiklere ve *verili alımlamaya* yani yazardan metne, oradan okura yönelik gelişen dönüşümlerle ele alınan çöküşün gerçekliğini değil, çıkış arayışını vurgulamaya yönelik kullanılmıştır. (bkz. Moran, 2014; Eco, 1991) Burada çöküş teorileriyle, çıkış için hangi zihinsel etkinliklerin nasıl yapılabileceği gözetilmiştir. Çünkü zihin gerçekleştirileceklerle eşleşme yönünde bir eğilim içindedir ve çöküş olmasa da, gerçekmiş gibi bir gerçeklik kurarak çıkış arayışı ile ilgilenmek ister. Böylece hem bugünün gerçeğine çekilen bir gerçekleştirme eşleşmesinin sağlayarak endişelerin ve korkuların giderilmesi umulur, hem de zihnin kazanmak istediği anlam mücadelesine yardımcı olunur. Bu amaçla makalede *çöküş-çıkış diyalektiğinin* en etkili şekilde kullanılması hedeflenmiştir.

Makale için şu notu da buraya düşmek mümkündür: Gelecek için makro sorunlarla yüzleşmek ve bunu çöküş üzerinden açıklamak, varoluşsal geçmiş *masalları yeniden icat etmek* şeklinde düşünülebilir.(bkz. Harari, 2017) Unutmamak gerekir: Tüm filozofların, sanatçıların ve bilim adamlarının belirsiz bir geleceği belirleme uğraşı, “her şeyin hayal edilmesinden ve bireysel dünya temsillerini oluşturmaktan öte değildir.” O halde çöküşbilim gerçeklerden uzak yeni bir gerçek üretme eylemselliğine çok yakın durduğu vurgulanabilir. Daha da yakınlık için buraya Fransız varoluşçu filozof Jean-Paul Sartre’nin, “gerçeklik yalnızca eylemde vardır, insan eylemlerinin toplamından başka bir şey değildir” ifadesi tamamlayıcı not olarak eklenebilir (Sartre, 1985: 78). Yani tercih edilen/seçilen hareket tarzı, gösterilecek davranış ve gerçekleştirilecek eylem, yapanın geleceğini ve kaderini oluşturur. Böylece geçmiş masalların gerçeklik oluşumu tartışılabilir ve geleceğin temsili sağlanabilir. Temsilde yaratılan toplu gerginlik, korku ve şiddet atmosferi de çöküş teorileriyle vurgulanabilir. Çöküşe bağlı da çıkış teorileri ön alınabilir. Bu sayede potansiyel hareket tarzının, gösterilecek davranışların ve gerçekleştirilecek eylemlerin kapsamı genişler. Yani bir bakıma masallar, hayaller ve düşler gerçek olur. Bu nedenle makale konusu edilen çöküş ve çıkış teorilerinin önemi daha vazih şekilde ortaya çıkmış olur.

1. Giriş: Çöküşbilim

Çöküş hayatımızda, medeniyetimizde ve gezegenimizde vs. fikri, fiziki veya fiili her yerde, her dönem ve her zaman izlenir.³ Yaşananların yarattığı izlekler de buna göre değerlendirilir. Son zamanlarda yaşanan ekolojik, sosyal, siyasi, ekonomik vs. sorunlarla çöküşe dair araştırmaların ve çalışmaların değerlendirilmesi, (bkz. Diamond, 2005) izleklerin yapılmasına yönelik de anlamlı görülür.(bu yönde Gaya Herrington’un Harvard Üniversitesi tezine bağlı izlek oluşturma çalışması ve değerlemesi için bkz. Spocchia, 2021, <https://www.indyturk.com>) Doğal olarak bu yönlü araştırmalar ve çalışmalar *elitist, entelektüel ve akademik tavrı ve hareketi* öne çıkarır. Ziyadesiyle araştırmalar ve çalışmalar da çöküşten çıkış yönlü teorilere, modellere ve uygulamalara dikkat çekmektedir. Böylece gelecek için nesiller geri döndürülmeye çalışılır, medeniyetin düşünsel tabanlarına inilir, dünya dışında yaşam olanakları ve becerileri araştırılır. Çoğu kez “otopoietik (autopoietic)” yani çıkışı üretecek olanın bizzat sistemin kendisi olacağına yönelik döngüler vurgulanır ve kendini referans alan çıkış deneyimleri paylaşılır. Neticede *çöküşbilim* diye bir disiplin kapsamı yaratılır.⁴

³ Türkçe stratejibilim yazınında bu çalışmayla ilk kez vurgulanan çöküşbilim, edebi olarak “izmihlal bilimi” şeklinde düşünülebilir. Böylece çöküşün olumsuz vurguları etkisizleştirilebilir ve bilişsel, ruhsal ve davranış kapsamları önerilebilir. Ancak bu makalede izmihlal bilimi şeklinde kullanım tercih edilmemiştir.

⁴ Stratejibilim yazınında çöküşbilim daha çok kriz yönetimi veya krizbilimi ile eşgüdümlüdür. Dolayısıyla makalede kriz yönetimi uygulamaları için değerlendirilecek [henüz yapılanmasına devam eden] çöküşbilim yazını izlenmiştir. Temel eserler için bkz. Morin, 1993: 5-22; Fink, 1986; O’Connor, 1989; Barton, 1990: 5-8.

Çöküşbilim (collapsology), son dönemde eskisini aratmayacak şekilde oluş-bozulmuş veya varoluş düşüncesini yeniden hatırlatma işlevini güncellemektedir. Ancak daha çok teolojik, mitik, kozmogonik, mistik psikoloji vs. işlemde vurgulanması, akademinin bilimsel ilgisini zayıflatmaktadır. Eğer çöküşbilim bilimleştirilecekse, güçlü işleminin bilimsel kaplama getirilmesi gerekir. Aslında burada mesele edilmesi gereken çöküşbilimin teolojik, mitik, kozmogonik, mistik psikoloji vs. işlemi de değildir, mesele bilimsel kaplama nasıl indirileceğidir. O halde çöküşbilimin teolojik, mitik, kozmogonik, mistik psikolojiden vs. özgürleştirilmesi gereken bir bilim içerimi olup olmadığı tartışılabilir. (5 Şubat 2021 tarihli “The Conversation”da yayınlanan kısa bir makaleye göre, çöküşbilim teolojiden özgürleştirilmesi mümkün olmayan bir bilim içerimi olarak vurgulanır. bkz. <https://theconversation.com>)

Çöküşbilim ziyadesiyle ekoloji, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, siyaset, tarih, jeopolitik, demografi, psikoloji, biyofizik, bioarkeoloji, sağlık, hukuk, tarım, sanat, felsefe, teoloji ve/dahi, birçok disiplini bir araya getiren *disiplinlerarası düşünce akımı ve görüş biçimi* olarak izlenebilir. (bu konuda değerlendirilebilecek bazı eserler için bkz. Vatandaş, 2015; Brzezinski, 2000; Borotav, 2022; Tooze, 2021; bireysel çöküşün edebi yönü için ayrıca bkz. Zweing, 2018) Belki bu yönde haberci söylemler, eylemler veya teknikler öncelenebilir ve daha çok olması gerektiği önerilebilir. Ancak herhalde bu düşünmeyi de aşan, ve/fakat sorun edilecek bir durumun da olduğu aşıkardır. (bkz. <https://www.researchgate.net/post/Collapsology-Have-you-heard-about>)

Bir biçimde *Fransız entelektüel hareketinin* bir yansıması olarak ele alınabilecek çöküşbilim, gelişmenin veya ilerlemenin aksine çöküşe dikkat çekmeye yönelik güçlü ve acil bir “anlam talebi (demand for meaning)” olarak zikredilebilir ve dahası 18.yy. “endüstriyel uygarlığın” yarattığı travmatik etkileri, eko-sisteme yapılan baskılama nedenleri ve muhtemel sonuçları incelemeye yöneliktir. (bkz. Miller, 1988: 65-75) O halde çöküşbilim, hassaten endüstriyel uygarlığın çöküşü ile gelen riskleri, tehlikeleri, sorunları disiplinlerarası ele almaya ve çözmeye yönelik kullanılan bir *neolojizm (neologism-söz türetme)* bahsi olabilir (bkz. Servigne, Stevens, 2020). Bu bahis insanlığı ve dünya tarihini sonuçlandıran olaylar, [teolojik ifadeyle] dünyanın sonunu getirecek kıyamete dair durumların (apocalypse) veya *kozmetik ve eskatolojik düşüncelerin* disiplinlerarası inceleme yönü olduğunu gösterir. (eskatolojik düşünceye dair farklı ve çok yönlü bilimsel değerlendirmeler için bkz. Eliade, 2000; ayrıca bkz. Eliade, 1987 içinde; Werblowsky: 2833-2836; Levi-Strauss, 1963)

Burada tüm söylenen ve söylenecekler her türlü değerlendirmeye ve tartışmaya açık olduğu şüphesizdir ve/hatta teolojik olarak “Tanrıya kıyamete zorlamak” şeklinde din dili [pişirik deneyim] varsayımıyla, inanç biçimlerinin zorlaması ve tartışmaların artırılması da mümkündür. O halde temel dayanak olarak gelecekle ilgili “apokaliptik (apocalyptic)” veya “fütürist (futurist)” teoriler kapsamında, insanın fiziki ve fiili veya sosyo-politik mikro düzeyli faaliyetlerinin makro düzeyli sisteme bir tehdit olduğu şeklinde tartışılan önermelerinin altı çizilebilir. (bkz. Tural, 2021: 115-160) Yaklaşım olarak, insanın varoluşunu sorgulama, yaşantısını gözden geçirme veya yapıp eylenenleri *sığına çekme* düşüncesinin önemelemesi şeklinde geliştirilebilir. Böylece geleceğe dönük bu türlü önemelemlerin sonrası evren, doğa ve hayat dengesinin “istikrar, uyum, uygunluk ve belirlilik” olarak kutsayıcı ontolojik temellendirilmesi, makul bir insani yaklaşım olarak imlenebilir. Ancak daha önce burada yapılan düşüncenin mantığı, insanın ilerleme ölçülerini tanıtlama, ve/fakat ortaya konan ölçütlerin geleceğe veya kıyamete dair sınırlama olarak tartışılması beklenebilir. Sınırlama sözkanıtı (argüman-argument) da, “ilerleme her zaman pozitif olarak gerçekleşmez” şeklinde verilebilir. Bu açıdan teolojik yaklaşımları ve buradan üretilen

teoremleri bu gözle bakmak ve gelecekte gelen uyarıları parazitsiz ele almaya dönük makul insani bir yaklaşım oluşturma açısından düşünmek gerekebilir.

Çöküşbilim insanın devamlılığı ve hayatta kalması için, “hassaten endüstriyel uygarlığın çöküş” sözkantına bağlı yaşanan dolayimsız [ara terim aracılığıyla bağlantı kurma] güçlü kaygılarla bahsi açılabilir. Bunun için doğal, zorunlu veya kısmî çöküş gerekçeleri ve çıkış tanrıları çeşitli düzeylerden getirilebilir. O halde varlığı çöküşe hazırlama doğal bir koşul olacağı düşünülebilir. Diğer bir deyişle, varlığı ayakta tutan veya bir sonraki oluşa yönelik hazırlıkların bozulmuş rolü [sözgelimi enerjisini fosil yakıtlara bağlayan sürdürülemez endüstri düşüncesi veya sürekli büyüyen ve varoluş için performans odaklı endüstriyel faaliyetlere bağlı yaygın düşünceye müdahale] pozitif olarak değerlendirilebilir. Daha somut olarak çöküşbilim fiziksel evrenin ve atom altı fiziğin [kuantum mekaniğin] doğası hakkında ciddi sorulara yönelik *yeni bir paradigma* önerisi olarak, gelecek doğasının insana dair bir olanağı veya insanlığın ilerleme fırsatı ve habercisi olabilir.⁵

Ancak çöküşbilim en yalın anlamda *öngörü* üzerine kurulur.⁶ Öngörü bilimsel bir içeriktir, tanımlanabilir, ölçülebilir ve nicelleştirilebilir. Bir yıldızın, bir insanın, bir toplumun, bir medeniyetin veya dünyanın bilim konusu edilmesi, öngörülebilir olmasından ileri gelir. Bu noktada şu totoloji yararlı olabilir: “Öngörülmezen zaten öngörülmez” veya “içgörü görüsü olana dairdir”. Çünkü bilimsel bilgi ve nedenselliğin temel ilkesi, gelecekte sadece olan şeylerin öngörülebilir olduğuna yöneliktir. Yani gelecekte sadece *mümkünler* öngörülür. Dahası öngörülenlerin bir ilerleme/gelişme sonrası olanın etkilemesiyle oluştuğu düşünülürse, öngörülenler mevcuttan ayrı ve farklı düşünülemez. (bir tartışma platformu ifadeleri için *bkz.* <https://www.quora.com/What-are-your-thoughts-on-collapsology>)

2010’lu yılların ikinci yarısında, uygarlığın, insanlığın, toplumların, endüstrilerin, krizlerin, mücadelenin vs. birçok olgunun çöküş ile ilgili risk ve sonuç [bilimsel çalışmalar, yaşanan gerçekler, izlenen verileri, beklentiler ve senaryolar vs. meta-analizlerle] öngörüsü ve “aciliyet” uyarısı çöküşbilimini işaret eder.⁷ (*bkz.* Silver, 1990) Belki burada çöküşbilimi anlamayı ve anlatmayı rahatlatıcak iki konu vurgusu yeniden hatırlatılabilir: Birincisi çöküş ile oluşan bozulmuş. İkincisi bozulmuş ile yaşanan oluş. (Aristo’dan İbni Sina’ya oluş ve bozulmuş -eski ifadeyle kevnufesadı- açıklamaya yönelik metinler için *bkz.* Aristoteles, 2019; İbni Sina, 2008) O halde çöküşü kötü ve olumsuz olarak bakış etkisizleştirilebilir. Kaldı ki varlık için bozulmuş, diğeri için oluş’tur. Bozulmuş’u diğeri ve değer olarak ele almak gerekir. Dolayısıyla, sözgelimi avcı-toplayıcı uygarlığın tarım uygarlığından kötü olduğu düşünülemez. Türkiye Cumhuriyeti’nin Göktürk İmparatorluğu’ndan ayrı olduğu söylenemez. Kartezyen mantığın kuantum mantığın bir alternatifi olduğu iddia edilmez. Her şey bir birine bağlı, her söz iç içe, bütünsellik içindedir. Bu durum çöküşbilim için “bağlamsal bütünsellik” taşır. Yani her eylene bozulmuşa dönük değil, oluşa yönelik “re-vizyon”u gösterir. Burada deneyimlenen bozulmuş, oluş’tur. Mevcut en güçlü araçlar da *akıl ve sezgi*dir. Bu itibarla çöküşbilim kapsamında söylenenlerin [bilim-kurgu, vasat edebiyat, felaket tellallığı vs.] bilimsel kapasite yaratmadığı ve sözde-bilimle (pseudoscience) eşitlendiği düşüncesinden çıkmak gerekir. Belki bu sayede

⁵ İddia o ki, insanlık her an çöküştedir ve çıkışla dönüşmektedir. Öne sürülen “Homo Sapiens Çağı” yeni bir çağa daha zeki yeni bir ırkı incelemektedir. Buna “Homo Ultra Sapiens” demek mi gerekir? *bkz.* Harari, 2019; ayrıca *bkz.* Coolman vd., 2021.

⁶ Öngörü en yalın olarak yakın geleceğe (forecasting) ve uzak geleceğe (foresight) dair ifade edilebilir. Her iki halde de sistematik ve verilere dayalı gelecek araştırması (future studies) yapma hedeflenir. daha geniş bilgi için *bkz.* Kuaso, 2014.

⁷ Ancak bu durumu çöküş veya kaybolma değil, var olmaya dair bir yapılandırma olarak düşünme, en bariz örneği olarak da “sıfır güven yaklaşımı” şeklinde izlenebilir. Özellikle iş dünyasında kritik iş yüklerinin güvenli bir şekilde oluşturulması, modernize edilmesi veya taşınması için kullanılan “hibrit bulut ortamı”nın her katmanında güvenliği ifade etmek için kullanılır. Sıfır güven yaklaşımı da her yönlü [kullanıcı, cihaz, bağlantı vs.] güven kapsamını ve gizliliğini belirtmeye ilişkin genişletilmiş bir değerlendirme olarak görülür. *bkz.* Papatya, Papatya, 2022.

çöküşbilimin kıymetlendirilmesi daha mümkün olur. O halde çöküşbiliminin bilim olarak teolojik, mitik, kozmogonik, mistik psikolojiden vs. özgürleştirme tartışmasının gerçekçi düzlemi veya yapma mecrası ortaya çıkar.(bu yönlü bir yöntembilgi çözümlemesi için *bkz.* Adıbelli, 2011)

2. Çöküşbilim için Kısa Geri Plan

Çöküşbilimde bazı akademik ve geç dönem çalışmalar [küresel nitelikli sorunlara bağlı] öncelenebilir. Sözelimi ziraat mühendisleri Fransız Pablo Servigne ve Raphael Stevens tarafından 2015'te ilk yayını yapılan "Her Şey Nasıl Çökebilir?: Zamanımız için bir Kılavuz (How Everything Can Collapse?: A Manual for our Times) eseri buna yönelik vurgulanır. (*bkz.* Servigne, Stevens, 2020) Ancak daha önce Pulitzer ödüllü ve insan topluluklarının yazgıları vurgulanan "Tüfek, Mikrop ve Çelik (Guns, Germs and Steel)" adlı eseriyle tanınan Amerikalı coğrafya profesörü Jared Mason Diamond 2005 yılında yayınlanan "Çöküş: Toplular Nasıl Başarısız veya Başarılı Olmayı Seçiyor? (Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed) kitabı *çöküşbilim hareketinin* başlangıcı olduğu kabulü yaygındır.⁸ (bu saptama için *bkz.* Daoudy, 2020, 7; Türkçesi iki yayın evinden çıkan kitap için *ayrıca bkz.* Diamond 2006; Diamond, 2019; çöküşbilimini çok yönlü inceleyen dünyanın sayılı bilim dergisi *Nature Dergisi'*nde çok sayıda izlenecek makale için *bkz.* <https://www.nature.com> ve ek olarak Ferguson, 2010: 18-32) Özellikle bu hareket, küresel nitelikli sorunlara [çevresel bozulma, iklim değişimi ve ekolojik yitime] dikkat çekerek, (çöküşbilim sempozyumu ve ilgili bir site için *bkz.* <https://www.archeos.eu/collapsologie/>; *ayrıca bkz.* <https://en.wikipedia.org/wiki/Collapsology>) endüstriler ve şirketler için özel bir alan açtığı görülür. (*bkz.* Papatya, 2013: 1-23)

Çöküşbilim geriplanında şu çıkış açık görülebilir: Çöküşbilim teolojik, mitik, kozmogonik, mistik psikolojik vs. odaklı olması, elit-entelektüel düzeyde bilimsel araştırma kapsamı oluşturması sorun olmaz. Ancak bu noktada teologların ve mistiklerin rolü için kapanacak bir parantez açılması da çok mümkün durmaktadır. Buna dair yazın izlenebilir. Ziyadesiyle, topluları kontrol etme ve egemenliği sürdürme açısından bir *kontrol aracı* olarak çöküşbilim kullanımı söz konusu olabilir ve/hatta kendince rasyonel önerme olarak sunulabilir. Bu açıdan sözelimi ekoloji ile dinin çakıştığı yerde, çöküşe [dini söylemle kıyamete] ilişkin yıkıcı (catastrophic-felaket getiren) yaklaşımlardan ve çöküşten çıkış için etik, ahlaki ve vicdani özlerelemlerden çokça söz edilmesi anlamını bulur. (*bkz.* Okumuş, 2007)

Burada yıkıcı yaklaşımlar temelde çöküş ile birlikte gelen yaşam destek yapılarını zayıflatan ve çatışma yaratan ekolojik ve toplumsal eşitsizlik [bir bakıma oligarşi] üzerinden karakterize edildiği düşünülebilir. (*bkz.* Piketty, 2022; *ayrıca bkz.* Stiglitz, 2014) O zaman karakterize edilen teolojik bir ideoloji olmaktan ziyade, sosyologlar, antropologlar veya kriminologlar tarafından gözlemlenen görgül bir nitelik taşır. Bu noktada çöküşe hazırlanmanın her türlü anlatısı, geleceği rahatlatma ve genişletmek açısından güçlendirilebilir bir kapasite yarattığı söylenebilir. (*bkz.* Eliade, 2005) Öyleyse kurulan/kurulacak bağlamları görgül kanıtlama beklenmeksizin, felsefi ve retorik tanıtlama olarak yürütülmesi gözetilebilir.⁹

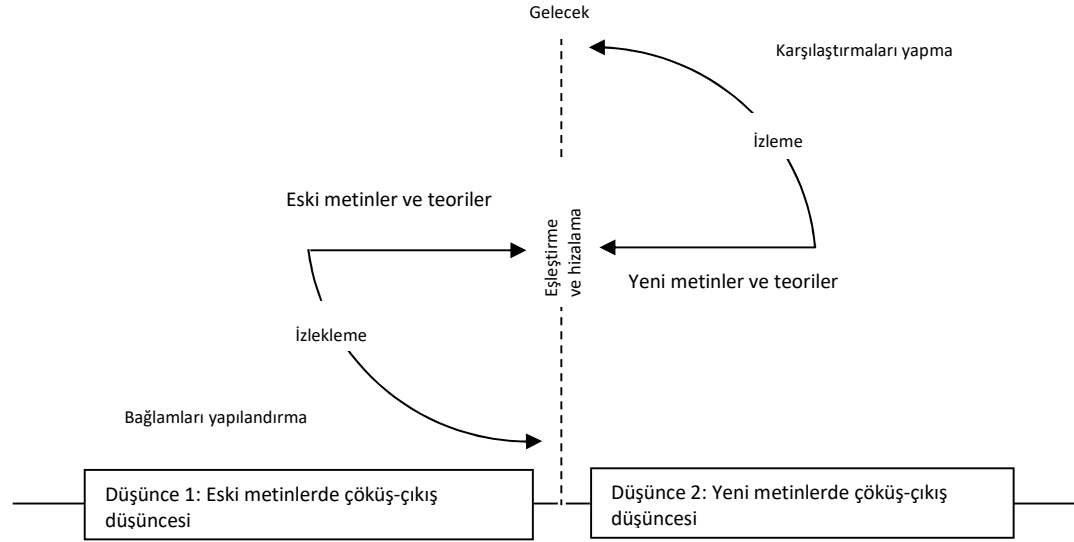
⁸ Yaygın rolü de geçmişte çöküş teorilere ve bazı kült eserlere dayandırılır: Berossus (MÖ. 278), Pliny (MS. 79), İbn Haldun (1375), Montesquieu (1734), Thomas Robert Malthus (1766-1834), Edward Gibbon (1776), Georges Cuvier (1821), Elisee Reclus (1905), Oswald Spengler (1918), Arnold Toynbee (1939), Günther Anders (1956), Samuel Noah Kramer (1956), Leopold Kohr (1957), Rachel Carson (1962), Paul Ehrlich (1969), Nicholas Georgescu-Roegen (1971), Donella Meadows, Dennis Meadows ve Jorgen Randers (1972), Rene Dumont (1973), Hans Jonas (1979), Joseph Tainter (1988), Al Gore (1992), Hubert Reeves (2003), Richard Posner (2004), Jared Diamond (2005) vs. Bu listeyi uzatmak mümkündür. *bkz.* <https://en.wikipedia.org/wiki/Collapsology>

⁹ Hatta cümleler biraz daha zorlanırsa gelecekbilimcilerin yeni dünya kurma ve oluşturma kapasitesi için inanç topluluklarına hazırlama ve bu yönde hassas olma, "şer" yaptıklarından "nedamet getirme", dur deme, reform yapma vs. gibi yeni talimatlar sunmaları bu yönlü değerlendirilebilir. *bkz.* Eliade, 2003.

3. Makale Yöntembilgisi Üzerine

Yöntembilgi yöntemi, tekniği, malzemeleri, gereçleri ve diğer araçları kapsar. Ancak salt bir yöntem, teknik veya kullanılan araçlar, malzemeler, gereçler veya elgeler yöntembilgisi olmaz. Yöntembilgi bilimsel bilgisinin nasıl elde edileceğine dair ayrıntılı-teklik açıklamalardır.¹⁰ Bu eksende makale yöntembilgisi şekil 1’deki gibi ifade edilebilir:

Şekil 1: Makale Yöntembilgi Örüntüsü

Kaynak: Bu yöntembilgi örüntüsü makale yazarı tarafından geliştirilmiş ve önerilmiştir.

Şekil 1’e görüleceği gibi makale yöntembilgisi, gelecekte eski ve yeni metinler veya teoriler arasında karşılıklı ilişki ve bağlamı araştırmaya dönük, iki eksenli bir eşleşme ve hizalama şeklinde örüntülendirilmiştir. İlişkileri ve bağlamları karşılaştırma ile yapılacak tanıtlamada istenen kavrayış, izleri takip etme, benzerlikler bulma ve olası izlekleri göstermeye yönelik süreçlendirilmiştir. Bu şekilde *nedensel genellemeler* üzerinden *zıtların birlikteliği* gösterilerek ve çöküşbilim için yeni bir tartışma alanı açmak amaçlanmıştır. Daha açık olarak, makale yöntembilgisiyle anlama doğru ilerlemek ve anlatmak için çöküş-çıkış teorilerinin yakınlığı vurgulanarak, *örtük (implicit) bilginin* açığa çıkarılması özenmiştir.¹¹

Makalede yeni teori ve eleştirel çerçeve üretmek için “bağlamları karşılaştırma yöntemi (comparing contexts method)” yani özel bir soruna odaklanma ve bağlamlara uygun anlayışa erişmeye dönük karşılaştırmalı yöntem izlenmiştir. (bkz. Moses, Knutsen, 2012). Teknik olarak da eski çöküş metinlerinin izlerinden ve çıkış metinlerinin geleceğe ve stratejibilime dair izleklerinin ne olacağına dair *eşleştirme tekniği* kullanılmıştır.¹² (bkz. Pissarides, 2000)

¹⁰ Burada yöntembilim ve yöntembilgisi ayırtı yapmak gerekir: Yöntembilim (methodology) kavram ve kuramla gelen bütünsel ve bağlamsal bir nitelik taşıır. Yöntembilim bilim *teknolojisi* yani, bilimsel araştırma pratiği için gerekli olan epistemoloji ve sözbilgisidir. Herhangi bir araştırmanın yapısını inceleme ve araştırma konusuna işaret eder. Bilim felsefesi, bilgi kuramı ve mantık bilim ilişkisi ve bağlamı esastır. Bu nedenle yöntembilim yöntembilgi değildir. Yöntembilgi bilimsel bilgisinin nasıl elde edileceğine dair ayrıntılı-teklik açıklamalar için kullanılır. Bir anlamda, *bilme biçim koşulu* olarak üstelenir.

¹¹ Bağlamları karşılaştırma için, teorilerin “yeterli benzerlikleri”nin ne olduğuna dair eleştiriler yapılabilir ve bilimsel karşılaştırma sonuçlarına da şüpheyle yaklaşılabilir. Ancak sosyal bilimlerde bağlamsal karşılaştırma *soruna yönelik açıklama* yolu olarak kullanışlı düşünülebilir. Karşılaştırma olanakları [çok yönlü benzerlik] bulunduğuunda, bağlamsallığın kurulması doğalaşır. Bağlamları karşılaştırma geçerlilik ve akla yakın hale getirme ölçüsü yaratır. Özellikle [örtük olarak-albeit implicit] bilginin ortaya çıkarılmasında yararı da tartışılmaz. Bu yönde çok farklı yaklaşımlar izlenebilir. *ayrıca bkz.* Moses, Knutsen, 2012: 243.

¹² Bu teknik önerisi, eşleştirme teorisi çerçevesinde [makale yazarı tarafından geliştirilerek] yapılmıştır. *Eşleştirme teorisi (matching theory)* karşılıklı ilişkileri ve bağlamları açıklamaya yönelik [ekonomi biliminden ödünçlenen] bir *modelleme teorisi*dir. Temeli “arama teorisi (search theory)”nden getirilmiştir. Teoride birbirini etkileyen, yönlendiren veya arttıran, yeni bilgileri açığa çıkaran ve elgelerin [sadece

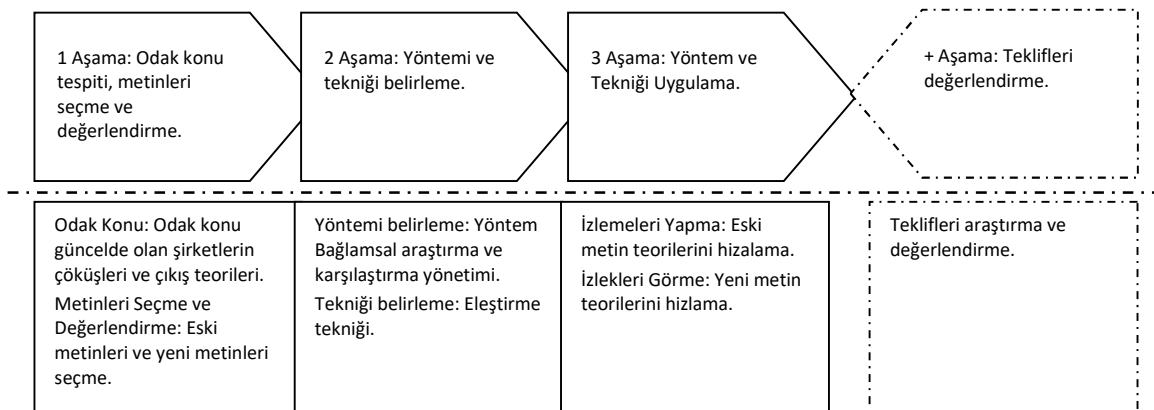
Ayrıca makalede tasarlanan ve önerilen yöntembilgisine dair şu vurgular yapılabilir: (“tırnak içinde” verilen vurguların izlenmesine dair *bkz.* Moses, Knutsen, 2012: 235-249) Beklentileri aşan bir yöntem olmayan *bağlamları karşılaştırma yönteminde* bağlamların nasıl yapılandırıldığı ve karşılaştırmaların nasıl yorumlandığı öne çıkar. Yorumsama (hermeneutic approaches) için yine karşılaştırmalar yapmak gerekir. Karşılaştırmalar sayesinde postmodern filozof Foucault’un deyişiyle “pozitif bilinçdışı (a positive information unconscious)” yani bilimin bir parçası olan bilim adamının sahip olduğu, ama bilincin yakalanmadığı türden “içsel bilgiye ışık tutma” olanağı araştırılır. Böylece formüllere dökmeden, yüzeysel veya çok derin tartışma yapmadan, teorilerin sorgulanması, muhayyelin değerlendirilmesi ve özgül konum keşiflerinin sağlanması hedeflenir. Bu itibarla seçilen yöntemde, teorik görüş vermek veya aşkın yöntembilgi kullanımını ve arayışını takip etmek yerine “daha yalın ve çok güçlü bir normatif bileşen” içerim takibi yapılmış olur. Diğer bir deyişle rahat şekilde izlekler tanımlanıp, izler tanımlanmış, bir bakıma geçmiş-gelecek salınımlarında güçlü bir analizin yapılması gereği bağlanmış ve odak konu örüntüleri yeniden düzenlenmiş olur.

Bağlamları karşılaştırma yönteminde *araştırmacı yorumları* merkezi role sahiptir. Bu nedenle yöntemde “yorumsamacı” bir inceleme esastır. Araştırmacıya dair de şu üç temel koşul gözetilir: “(a) Araştırmacının yaptığı genellemeye olan bağlılığı, (b) Araştırmacının odak soruna ilgisi ve yaklaşımı (c) araştırmacının yararlandığı teorilerin doğasını koruma.” Bu üç koşul, bağlamları karşılaştırma için araştırmacıya yardımcı olur ve esnek bir bakış yaratır.

Bağlamları karşılaştırma yöntemi ziyadesiyle teorik ve özellikle “yasalar/örüntüler üzerinde ve keşfinde kullanışlıdır.” Teorilerin rahat okunması, sorgulanması ve eleştirel noktaya getirilmesi ise, elit, entelektüel ve akademik *müktesebat* ve son derece titiz bir çalışma gerektirir. O halde yöntem yeni sorular sormak, soruşturmalar yapmak, odak sorun tezini sınamak ve yeni bir genellemelere varmak için bağlamları karşılaştırma fırsatı sağlar. Ancak genellemeler mutlak anlamda yasa benzeri uygulamalar olarak düşünülmez. Daha çok teorilerin doğasını bozmadan araştırmacının teşviki biçimindedir. Güçlü bir açıklama için yapılması gereken keşfi işaret eder.

Buna göre makalenin yöntembilgi betimlemesi şu şekilde ifade edilebilir:

Şekil 2: Makale Yöntembilgi Betimlemesi

Kaynak: Bu yöntembilgi betimlemesi makale yazarı tarafından geliştirilmiş ve önerilmiştir.

düne değil geleceğe dair kanıt ve tanıt olarak bugüne getirilen ve ele-avuca gelen her türlü yazılı, çizili, söz, anlatı, ses, görsel vs.], ortaya çıkmasını sağlayan bir teoridir. Bunun için eşleşmede yapılan aramaya bağlı “gecikmeli-kabul algoritması” üzerinden uygulamalar gerçekleştirilir. Uygulamalarda karşılıklı ilişkiler ve bağlamlar aranıp *hizlama (justification)* yapılır.

Bağlamları araştırmak, karşılaştırmaları ve eşleştireleri yapmak için önce odak konunun seçimi yapılır. Böylece hem odak konunun kontrolü hem de sorgulanması yapılır. Bunun için istatistikler, bağımlı değişken-bağımsız değişkenler gözetilmez veya deneysellikler için mekânsal, zamansal ve matematiksel anlatımlara başvurulmaz. Odak konu seçimine gösterilen özen, belirli karşılaştırmalar yapmak için araştırmacıya önceliklerin saptanmasına yardımcı olur.

Odak konu seçimi sonrası, teorilerin araştırılmasına geçilir. Bu araştırma özgürce ve tarafsızlıktan uzak durarak yapılır. Burada daha çok odak konuyu açıklamaya çalışan teorilere odaklaşılır ve teorik benzeşimlerle bilgilerin açığa çıkarılması sağlanır. Teorilerin seçimi için ayrı bir yöntembilgi tasarımı gözetilmez ve yapılması tercih edilen karşılaştırmalar arasında ayrıcalık söz konusu değildir. Zamanın hakim söyleminin de ağırlığı yoktur. Bu bağlamda karşılaştırma yapmak ve soruşturmayı ilerletmek için apaçık ve enyakın teoriler seçilir. Seçilen teorilerin bilimsel yetersizliği ve yöntembilgisinin zayıflığı öncelenmez, ve/fakat araştırmacının bu yönlü kaygıları ve yöntembilgi önermesi göz önüne alınır.

Öte yandan yöntembilgisinde sağlam ve yeniden üretilmeye elverişli açıklamalar için kaynak otoriteleri işaret edebilir. Teori kaynakları, dönemleri ve ölçüleri, kişisel kavrayışla (intuition-sezgi), öznel bilgi (empathy-diğergamlık) ve kurgusal örneklerden oluşması sorun oluşturmaz. Ancak somutlaştırmaya veya nicelleştirmeye yönelik hiçbir adım dışlanmaz. Kavramlar ve kurgular kurgusal olmayan boyutlarıyla kontrol edilebilir ve/hatta ortaya çıkana dair mitik bir hikâyeye de kullanılabilir. Neticede teoriler deneysel dayanaktan öte, bazı seçimlerle ele alınabilir. Burada araştırmacının epistemolojik kaygıları ve inançları önemini korur. Bazı basit göstergeler veya imlemelerle araştırma pekâlâ yürütülebilir. Bağlamlar ise, bağlayıcı olmaktan ziyade, açıklamaya dönük fırsatları ve olanakları göstermeye yönelik düzenlenebilir. Daha az biçimsellikle, daha çok yeni olanaklar keşfetme fırsatı gözetilir. Böylece farklı teorilerin izleklere nasıl bağlanabileceği ortaya konur.

4. Uygulama: Şirketlerin Çöküş Açmazı ve Çıkış Arayışı

Bu bölümde önerilen, tasarlanan ve betimlenen yöntembilgiye göre çöküş teorisi İbni Haldun'un *devlet yazgısı* teorisi izinde Jim Collins'in şirket düşüş teorisi izleğiyle, çöküşten çıkış teorisi olarak da Fârâbî'nin *erdemli şehir* teorisi izinde Ervin Laszo'nun kaos eşiği (çatallaşma) teorisi izleğinin hizalanması yapılacaktır. (bunun için genellikle günümüz eleştirel kriz teorileri değil, eski çöküş-çıkış teorileri değerlendirilmiştir. *ayrıca bkz.* Shaikh, 1978) Bu hizalama, *eleştirme teorisi* çerçevesinde yapılacaktır.

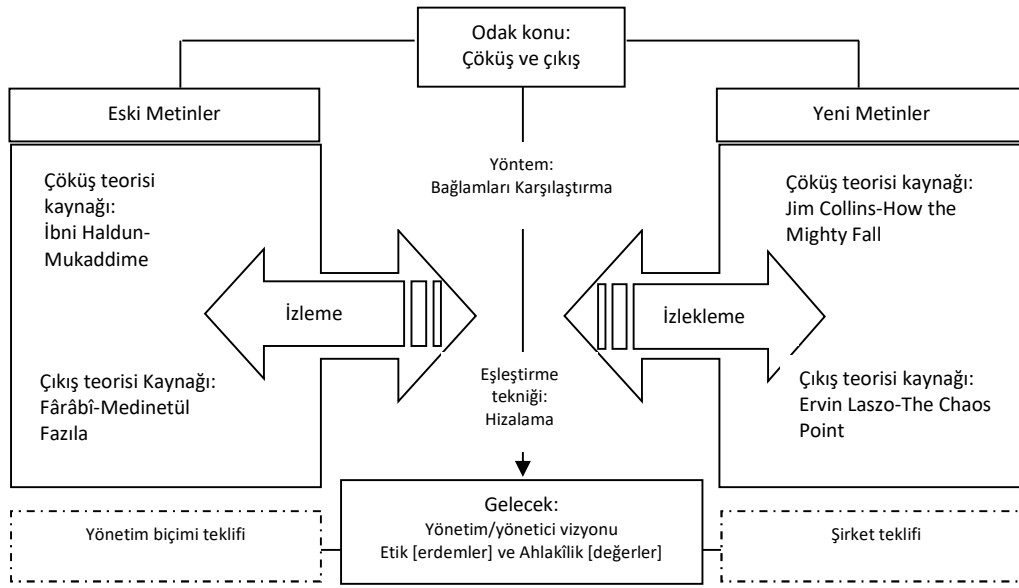
Makale uygulaması da şu aşamalarla yürütülmüştür: (*bkz.* Şekil 2)

- Aşama 1: Odak konu kapsamında metinleri seçme ve değerlendirme, güncelde olan şirketlerin çöküşleri ve çıkış teorileri ve bunun için eski metinleri ve yeni metinleri seçme ve değerlendirme.
- Aşama 2: Yönetimi ve tekniği belirleme kapsamında, bağlamsal karşılaştırma yönetimini ve eleştirme (hizalama) tekniğini değerlendirme.
- Aşama 3: Yöntem ve tekniği uygulama kapsamında, eski metin teorilerini izleme ve hizalama ile gelecek için yeni metin teorilerinin izleklere görme ve hizalama.

Bu noktadan sonra önce eski yazında ıskalanmayacak bir öneme sahip ve makro düzeyli İbni Haldun'un "Mukaddime" eserinde yer alan çöküş teorisi ve çöküşten çıkış teorisi olarak da Fârâbî'nin "Medinetül Fazıla" eseri değerlendirilmiş, sonra mikro düzeyde sürekli gözlemler

ve kanıtlarla destekli şirket çöküş teorisini ortaya koyan Jim Collins'in "How the Mighty Fall" kitabında çöküş teorisi ve çöküşten çıkış teorisi olarak Ervin Laszo'nun "The Chaos Point, The World at the Crossroads" kitap teorisiyle bir eşleştirme yapılmıştır. Böylece makro ve mikro düzeyli, farklı dönemlerde yazılan metinlerin veya teorilerinin eşleştirilmesi ve hizalanması sağlanarak, bir anlamda bilgi örtüştürülmüş ve örtük bilgiler keşfedilmeye çalışılmıştır. (konu bağlamında Roma İmparatorluğu'nu şirket olarak düşünen bir çöküşbilim denemesi için bkz. Stanley, 2016; ayrıca bkz. Papatya, 2013: 1-23) Ayrıca Laszo'nun çıkış teorisine şirket yönetim filozofu Handy'in Sigmurg Eğrisi tahlili ilavesiyle konuya bir genişlik sağlama potansiyeli vurgulanmıştır. (bkz. Şekil 3)

Şekil 3: Uygulama Akışı: Şirketlerin Çöküş Açmazı ve Çıkış Arayışı

Kaynak: Bu uygulama akışı makale yazarı tarafından geliştirilmiş ve önerilmiştir.

4.1. Eski Metinleri İzleme: Devlet Çöküş ve Çıkış teorileri

İbni Haldun'un [Devlet] Çöküş Teorisi: Toplumların sosyal, siyasi ve ekonomik yapılarını inceleyen, coğrafya ile kültür arasında bağ kuran ve modern sosyal bilimlerin temellerini atan, 14. yüzyıl polimatisi filozof devlet adamı İbni Haldun'un (1332-1406) tarihsellik içinde sunduğu ve devleti canlı bir varlık olarak ele aldığı kült eseri "Mukaddime"¹³ devletlerin bir hayat seyri olduğunu ve bir döngüde yaşadığını, gerekli tedbirler alınmazsa çöküşe ve ennihayet yıkılışa gireceğinden söz eder. (bkz. Stowasser, 1984: 185-190; çağdaş bilgide bu durum döngüsel süreçlerle görülür. ayrıca bkz. Kongar, 1995)

İbni Haldun'a göre devleti oluşturan millet *asabiyet*dir. Asabiye aynı zamanda devletin işlevlerini desteklemede yani nesli koruma, ülke hudutlarını güvence altına alma, hâkimiyet sağlama, vergi toplama, kanun koyma gücü ve milleti birbirine bağlama olanağı yaratır. Milletin birbirine bağlılığı [kültürü ve ekonomiyi] en iyimser anlatımla çözülmeyi engeller. Milleti birbirine bağlayan esas da ahlak, değerler ve erdemlerdir. Buradan cümleler geriye sarıldığında şu genel sonuç çıkar: Ahlak, değerler ve erdemler olmadığında anarşi olur, milletin birbirine bağlılığı zedelenir ve millet asabiyeti bozulur, devlet çözülür ve çöküşe geçer. (bkz. Okumuş, 1999: 183-209) Çöküşte yönetim ve yöneticilerin rolü tartışılır.

¹³ Yazar filozof Cemil Meriç, Mukaddime'yi "beşeri bilimler ansiklopedisi", İbni Haldun'u ise "Ortaçağın karanlık gecesinde muhteşem ve münzevi bir yıldız, ne öncüsü var ne devamcısı" şeklinde niteler. bkz. Meriç, 2004, 154; ayrıca bkz. Uludağ, 2013.

Bu eksende İbni Haldun çöküşü beş aşamalı döngü şeklinde, her aşaması diğer aşamanın girdisi olarak tanımlar: (bkz. İbni Haldun, 1990)

- Aşama 1. Hakimiyet (zafer) aşaması, henüz tam olgunlaşmayan devlet yapılanması, ve/fakat asabiyet, aile, yakınlık ve inanç bağları güçlü şekilde var olduğu aşamadır.
- Aşama 2. İstibdat (baskıcılık) aşaması, devlet yapılanmasında yöneticilerin etkinliğine bağlı oluşan kurum ve kurulların tek kişi kontrolünde bulunduğu, ve/fakat devlet yönetiminin paylaşılmadığı aşamadır.
- Aşama 3. Ferağ (çekilme) aşaması, yönetimi pekiştirme ve devlet olanaklarından azami şekilde yararlanma, gösterişin, şatafatın, lüks ve debdebenin yaşandığı, yöneticilerin rahatlık ve sükûnet kaynakların kişisel ihtiyaçları için açıkça kullanıldığı aşamadır. Burada 2. aşama girdisiyle devlet iktidarını korumaya yönelik militarist bir yapılanma gözetilir.
- Aşama 4. Müsâlemet (huzur ve barış) aşaması, tarihsel öykünmelerin, anlatıların, kanaatların kibir, büyülenme, kendini beğenme ve lüks ile kökleşen yaşam biçimiyle yönetimi gerçekleştirme ve yöneticilerin yapılan kayırmacı uygulamaların meşruiyetini inandırma aşamadır.
- Aşama 5. İsrâf (savurganlık) aşaması, devletin çöküşe ilerlemeye başlaması, yöneticilerin yönetimi keyfi veya kişisel arzularına göre yönettiği, zaaflarını, kötü huylarını yaydığı veya yönetsel hastalıkların iyileşmesine olanak kalmadığı, diğer aşamaların girdileriyle beraber yaşanan sefahat, israf ve çöküş aşamasıdır. Bu aşamada yöneticilerin sefahati ve lüksü sürdürmek için telef edilen fiziki ve fiili birikim, artan vergiler, sosyal olarak derinleşen umutsuzluk ve zorlaşan yaşantı ile görünür. Ekonomik faaliyetler duraklar, sosyal sorunlar ortaya çıkar. Görevlerde ehliyet, liyakat ve salahiyet kaybolur, güven/lik zedelenir, ordu bozulur. Sefahati sürdürmeye yönelik yapılan israflar asabiyeti tahrip eder. Devlet içe çökmeye, çözülmeye ve çürümeye (dekadans-decadence) başlar. Bu arada dışarıdan gelen dinamik kitlenin istilasıyla devlet çöküşü gerçekleşir.

İbni Haldun devletlerin 100-120 yıl arasında, beş döngü şeklinde ve her döngünün de 20-25 yılda tekrarlarla çöküşe geçtiğini vurgular, ve/fakat devletin geleceğini belirleyen asabiyette coğrafyanın rolünü ve toplumların devlet kurma kültürünü ve sosyolojisini dikkate almaz.¹⁴

Fârâbî'nin [Erdemli Şehir] Çıkış Teorisi: Erdemli Şehir [kısaca el-Medînetü'l-fâzıla veya Fazilet Şehri], medeniyet ve bilim tarihinde, bilim dünyasında Aristo'dan sonra ikinci öğretici kabul edilen Horasanlı Türk filozof hezârfen Fârâbî'nin (ö. 872/951) ideal devlet için çözümlediği kitap [özellikle kitabın ikinci bölümün son oniki faslı-Fasıl 27 ilâ 37] Erdemli Şehir, çöküşten çıkış teorisi vurgular. Çıkışı da devletin yönetimi ve yöneticilerin davranışlarını erdemler üzerinden geliştirir.

Fârâbî çıkış teorisini, milleti, nesli yüceltme, çalışma ve katma değer yaratmaya dair erdemleri, değerleri ve ahlakı asal olarak tanıtır. (Farabî'nin eser tercümesi ve açıklamalı çevirileri için bkz. Farabi, 2001; Farabi, 2018) Yönetimde yöneticilerin adalet, liyakat, meşveret, maslahat, emanet erdemlerini niteler. Bu erdemlere fiziki, akli ve ruhi tamlığı ilişir. Bu yüzden yöneticinin fiziği tam, anlayışlı, belleği güçlü, öğrenmeye açık, derin, ince görüşlü olması, güzel konuşması, lükse, yemeye-içmeye ve eğlenceye zafiyeti olmaması, söylem-eylem tutarlığı içinde olması yeter koşulları ifade eder. Yöneticilerin nefsinin değil

¹⁴ Geç dönemde İngiliz filozofu Thomas Hobbes (1588-1679) "Leviathan" kitabında devletin çöküşünü benzer şekilde vurgular. Daha çok yönetim üzerine odaklanarak, yönetim ilkelerinden uzaklaşma, erdemlerin içine boşaltma, insan karakterlerinde aşınma, toplumda yozlaşma, cehalet ve fakirleşme ile çöküşün yaşanacağını imler. bkz. Hobbes, 2010.

nesli, kendini değil milleti esas alan, şüpheden uzak yaşayan, dünyevi kaygılar taşımayan, ahlaklı, adaletli, iyiliksever ve çalışkan olması beklenir.

Fârâbî'ye göre yöneticilerin *erdemlerle yönetimi* gerçekleştirmesi ve akılcılıktan kopmaması gerekir. Bu durum İbni Haldun'un devleti yönetmek için erdemli olma koşullarını karşılar. (bkz. Oktay, 2019: 975-990) Çünkü yöneticiler tarih, deneyim ve kültür imbiclerinden gelmiş erdemlerden bağımsız düşünülemez. O halde yöneticilerin erdemleri yüceltmesi, hem milleti hem kendisini yükseltir. Milleti iyiye, doğruya ve güzele veya felsefe, bilim ve sanata dair ilgisini geliştirme, devletin birincil sorumluluğu ve insanları [hakkıyla] mutlu etme görevidir. (bkz. Farabi (1974: 13-84)

Mutlu olan insanlar, asal dünyada [bu inanca bağlı ahrettir] da mutlu olur. Asal dünyada mutluluk ise, bu dünyaya bağlı olmayı imler veya yöneticilerin görevi bu dünyanın imarına yönelik vurgulanır. Eğer yöneticiler tanrısal bir öykünme [Tanrının aşkın ve kâmil bir varlık olarak iradesinin somutlaşması] içindeyse, mutlak görevi mutluluk için milletini ve neslini nefisinden öne almak zorundadır. Aksi halde şehir mutsuz, erdemsiz olur ve çöküşe geçilmiş olur. Bu nedenle mutluluğa yönelik her şehre ve yönetime *erdemli şehir* mesabesinde bakılır, milleti de *erdemli millet* olarak niteler. Yöneticilerin en temel işi de neslini/milletini mutlu kılmak ve aynı paydada buluşturmak olmaktadır. Böylece erdemli milletin dünya devleti (ay üstü) olma ideali dinamik tutulur, bir ve zorunlu neden olarak vurgulanır.¹⁵

Fârâbî erdemli şehrin ve yönetimin ana düşmanını bilgisizlik, akılsızlık veya cehalet olarak niteler. Yöneticilerin salt sağlık, refah, şefkat, cömertlik vs. ile yapılan iyilikleri de gerçek yönetimi nitelemekten uzak görür. (bkz. Durak, Alaca, 2019: 5-23) Hatta bu tür iyilikleri yapmak erdemli şehri resmetmez. Bunlar "cahili iyilikler"dir. Çünkü devlet yönetiminde niyet olmaksızın içgüdüyle eyleme veya basılamayla (imprinting) iyilik etme, yarar değil zarar verir. Cehaletin, istismarın ve manipülasyonun kök salmasına yol açar. Yöneticilerin insafına bırakılan millet [cahili] iyilikler ile esaret altına alınmış olur, yöneticileri de kibir, dalalet ve/hatta ihaneti meşrulaştırma için cahili iyilikler yapma manipülasyonunu teşvik eder. Yöneticilerin yaptığı *gerçek yönetim* uygulaması olmaktan ziyade, mutsuzluk üretmeye yönelik *sapmış yönetim* uygulaması olur. (bkz. Durak, 2009) Bu nedenle Fârâbî cehaleti erdemli şehrin ana düşmanı olarak vurgular, salt sağlık, refah, şefkat, cömertlik vs. iyilikleri cahili uygulamalar ve şehri de "düzmece (sapkın-dalalet) şehir" şeklinde tanımlar. (bkz. Yıldırım, 2019; Kutluer, 1996) Düzmece şehirde erdemler erdemsizlikle yer değiştirir ve/dahi, demokrasi söylemi [tıpkı Platon söylediği gibi] sorunlu olur.¹⁶

941-942 yılları arasında yazılmış Fârâbî'nin olgunluk dönemi eseri olan Medînetü'l-fâzıla kitabı, daha çok "siyasi felsefe kitabı" olarak bilinir. (bkz. Corbin, 2010 ; ayrıca bkz. Kavak, Sunar, 2018; Korkut, 2015) Ziyadesiyle, ütöpik ve kurgusal *bir kitap* şeklinde değerlendirilir. Bu nedenle Fârâbî'nin olgunluk döneminde yazdığı kitabın, ütöpik ve kurgusal bir kitap veya

¹⁵ Farabi'ye göre, *ay altı* âlem akıl ve irade sahibi insanın yurduudur. Burada düzenin kurulması onun elindedir ve kurulması gereken erdemli şehrin kendisi başlı başına bir erdemli düzeni oluşturan ay üstü âleminin ilahi düzlemde bir mütemmimi olmalıdır. Ay üstü âlemde bozulma, fesad ve değişimden uzak mükemmel bir düzen hâkimdir, ay altı âlem ise madde ile karıştığından mükemmellikten uzaklaşır. Akletme yetisi olan insan hem ruhsal yönü ile gerçek saadetin peşinde, hem de maddi yönü itibari ile de servet, şöret, şehvet gibi kuvvetlerin etkisi altındadır. İnsan tabiatı icabı da toplum içerisinde bu etkilerle yaşamaya mahkûmdur. Öyle ise insanın gerçek mutluluğa ulaşması da yine bir toplumsal düzen içerisinde mümkün olur. İşte insanın gerçek mutluluğa erişmesini sağlayan bu düzenin adı "Erdemli Şehir"dir. bkz. Farabi, 2017.

¹⁶ Çünkü henüz olgun olmayan toplum için demokrasi anarşi demektir. Yani olgunlaşmamış yönetimlerde demokrasi, geçmişe ve geleceğe bir anbargo koyar ve tanınan serbestlik, erdemsizliği yürütür. İnsanların dilediğini yapma serbestisi, erdemleri inşa etmez. Süfli arzuların, azgın hazın peşine düşen millet lüks ve sefahat içinde yöneticilerin yaşantısını meşrulaştırmaktan öteye gidemez. Meşrulaştırma ise çöküşe yöneliktir. Yöneticilerin iktidara gelmesi de, milletin erdemsizliği ve kötü yönetim biçimiyle beslenir. O halde erdemli kişilerin yönetimi istenmez, olmaması da sorun olarak görülmez. bkz. Platon, 2016.

enkabul edilebilir şekilde edebi ve siyasi felsefe kitabı olarak değerlendirilmesinin hakıyla ele alındığı söylenemez.

4.2. Yeni Metinleri İzleme: Şirket Çöküş ve Çıkış Teorileri

Jim Collins'ın [Şirket] Çöküş teorisi: “Güçlü Nasıl Düşer (How the Mighty Fall)” kitabında Jim (James) C. Collins’e göre bir şirketin çöküşü beş aşamalı süreçte oluşur.¹⁷ (bkz. Collins, 2009) Süreçte her bir aşama diğer aşamanın bir sonucu olarak görülür ve şirketin yaşam seyrini niteler. Çöküşü de başlangıç aşamasında belirleyici olan varlık nedeninin kaybolması veya yeni vizyon düzenleme ihtiyacı ve unutulmuş misyon (mission) ile karakterize eder. Ana neden de *disiplinsizliktir*. (dünyanın seçkin ve klasik filozofu Paul Tillich’in çöküşle gelen mikro düzeyde insan kaygılarına dönük kitabı “Olma Cesareti” okuması için bkz. Tillich, 2000) Disiplin, teşhis edilen sorunun erken dönemde önlenmesi demektir.

Şirketlerin ölçeği ne olursa olsun, çöküşe açık bir süreç içinde bulunur. Bir şirketin çöküşü de, yakalanan yönetimsel ve örgütsel hastalıklara bağlı aşamalı olarak gerçekleşir. (bkz. Erdem, Yelsiz, 2021: 11-38; ayrıca bkz. Kesken, İlic, 2008: 451-468) Yani şirketlerin yakalandığı yönetimsel ve örgütsel hastalıklar disiplinin kaybolmasına yol açar. Kaybolan disiplin hastalıkların erken dönemlerde saptanmasını engeller ve yönetimi zorlar. Hastalıklar ne kadar geç teşhis edilirse, şirket çöküşü o kadar yakınlaşır.

Collins 1980’li yılların başında bir zamanlar çok başarılı olan, ve/fakat sonra sendeleyeni, düşen onbir şirkete odaklanarak, benzer şirketlerle aynı *iş modelini* [değer öneri ve sunumlarını] izleyen şirketleri karşılaştırarak analiz eder ve şirketleri sıralar. (bkz. Collins, 2001; Collins, Porras, 1996) Collins, [her ne kadar her şirket için olmasa da] bir şirketin çöküşünü [büyümekten daha kolay olduğunu görerek] beş aşamada açıklar: (bkz. Collins, 2009; ayrıca bkz. Caulkins, 2008: 217-232)

- **Aşama 1, başarıyla doğan kibir, yersiz güven, hadsiz gurur ve güç merkezi olarak şirketin kendisini görme ve gösterme aşamasıdır.** Şirketin mevcut performansı ile yenilmezlik hissine sahip olması, gelecek başarının mutlak ismi olarak kendini görmesi/göstermesi ve aklını kaybetmesi olarak yorumlanır. Diğer bir deyişle, şirket akılla değil, kibrin desteklediği kötücül duyguyla yönetilir. Esas başarıyı yönlendiren ve şirketi şirket yapan en genel amaçtan (misyondan) uzaklaşır. Zafer sarhoşluğu ile yaşanan kibir, öğrenmede ve gelişmede, yenilikçi yeteneklerin ve yaklaşımların kaybedilmesine yol açar.
- **Aşama 2, disiplinsiz olarak daha fazlasının takibini yapma aşamadır.** Şirket büyüklük için yapı, süreç ve faaliyetleri disiplinsiz şekilde eke alır. Disiplinsizlik ile odağın kaybedilmesi gerçekleşir. Gereksiz iş, görev ve ödevler ile yapılan faaliyetlerin katkıları gerçekleşmez. Aşırı şişirilmiş performans rakamları ile “illizyonlar”ın yaratılmasına göz yumulur ve şirket sürekli “skora erişmek” için savrulmaya girer ve dengesiz hale gelir. Hadsiz genişleme (overreaching) izlenir.
- **Aşama 3, riskin reddi ve felakete ilerleme aşamasıdır.** Ancak şirket iyi olduğunu düşünür. Kötü durumu, kötü durumun geçici olduğunu, şirket temellerin sağlam bulunduğunu söyler ve/dahi, sadece “biz değil, bütün dünya şirketleri yaşıyor” gibi bahanelerle karşılaştırma yaparak haklı çıkma stratejileri izler. (bu strateji Alman filozof Arthur Schopenhauer’in ifadesiyle “Eristik Diyalektik” ile karşılanabilir. bkz.

¹⁷ Burada Collins çöküş yerine iş dünyasında enkabulu olacağı inandığı “düşüş (fall)” kavramı tercihinin altı çizilebilir. Türkçe tam kafiyeli, aynı aileden ve aynı kavramsal alandan gelmesine rağmen çöküş ile düşüş arasındaki farklılık, mana yükü ve merteye şeklinde olduğu not düşülebilir. bkz. Collins, 2009.

Schopenhauer, 2012) Makyajlara ve illizyonlara hız verir. Önemli olan şirketin dıştaki imajı olarak düşünülür, ve/fakat içeride disiplinsizlik derinleşir. Hatta süreçte ikna etmek için yapılan şirket karşılaştırmalarında ifrat ve tefrik olağanlaşır. Olağan şeyler abartılır, olumsuz durumlar hafife alınır. Gerçek sorunları görmekten ve göstermekten kaçınılır. Hatta olumsuzluklar için öne sürülen “bahanelerin mazeretleri” de geliştirilir. Olumsuzlukların kaynağı olarak ikinci aşama adres gösterilir ve yapılandırılmamış dış etkilere bağlı açıklama yapma gereği duyulur.

- Aşama 4, *kurtuluş için kavrayış ve kahraman arama* aşamasıdır. Çöküşün hissedilmesiyle hızla kurtuluş olanakları araştırılır. Ancak şirkette kök salan güvensizlik derinleşir. Güven için teknolojiye sızramalar yapma, yeni pazarlara girme veya sorunlara yaratıcı çözümler önerme ve verilen “muştular” kurtarıcı olarak sunulur. Gerçeğinden uzaklaşmış şirket, vizyon düzenlemesine ve radikal dönüşümlere açılır. Disiplinsizlik kök salan güvensizliğe eklenir ve aydınlığa yönelik değil karanlığa doğru yol almak ve karanlıktan çıkmak için “kahraman beklentisi” içine girilir.
- Aşama 5, *ilgisizliğe teslim olma veya çöküş* aşamasıdır. Yani son aşama, sekarat dönemidir. Yavaş yavaş çöküşe ilerleyen şirket için beklenen kahramanın başarısız çabalarıyla tüm umutlar kaybedilir. Şirketi ayakta tutmak için yapılan çabalar, çöküşü daha da şiddetlendirir. En iyi olduğu düşünülen yeni geçiş stratejileri aranır, ya şirket satılır ya da ilgisizlik içinde çöker.

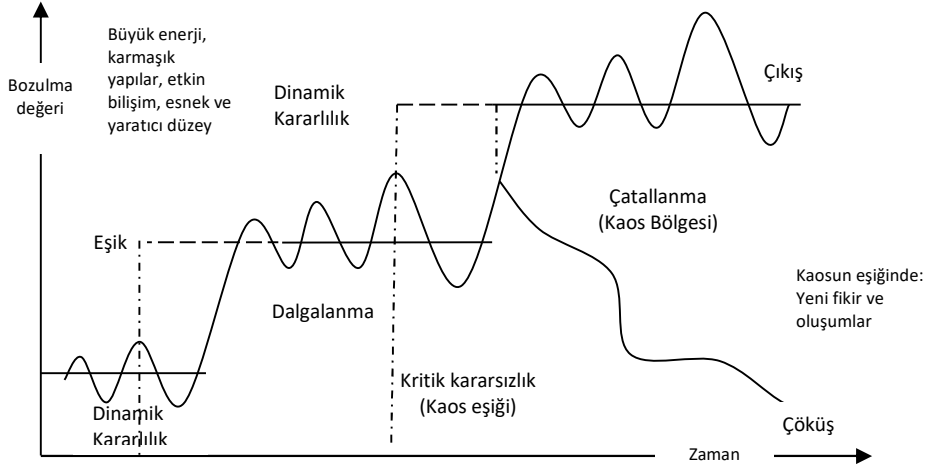
Collins, ilk aşamada yönetim ve yöneticilerin başarı dolayımıyla gelen kibiri, esasın kaybedilmesine veya misyonun unutulmasına yol açmasını ikinci aşama girdisi [bazen de bu iki aşama çakışabilir] yapar. Şirket ve yöneticiler “güç zehirlenmesi” içine girerek, her şeyde başarılı olabileceğine yönelik sahte bir inanç ve disiplinsizlik oluşur. Risk yönetilemez, tehditleri fark edilemez, tehlikeler karşısında zayıf düşer. Yapılan makyajlar gerçeği gizlemeye yetmez. Her şey iyi giderken aniden her şey tersine döner. Kaybedilen yeterlilik kurtuluşa engel olur. Düşüş dördüncü aşamada çok açık şekilde görülür. Ne kadar kahraman beklentisi korunsa da, yöneticilerin çöküşü geri çevirme gayretleri, tepkisel kalır ve geçiş aşaması son aşama olarak yaşanır.

Burada her aşama şirketin hayat seyrine bağlı bir değişimi niteler. Erdemsizlik mutsuzluk, mutsuzluk disiplinsizlik şeklinde yaşanır. Erdemlerin içi bir kez boşaltıldığında, disiplinsizlik ve mutsuzlukla gelen düşüş, çöküş, çürüyüş ve bozuluş kaçınılmaz olur (bkz. Özel, 2022b: 12).

Ervin Laszo'nun [Kaos Eşiği] Çıkış Teorisi: Gelecek sorunlarına ve nedenlerine dikkat çekmek için 1993 yılında kurulan *Budapeşte Kulübü*'nün kurucu üyesi, sistem teorisyeni Macar bilim filozofu ve sanatçı Ervin Laszlo çöküşten çıkışı kaos (çatallaşma) eşiği teorisi ile açıklar. (bkz. Laszlo, 1991)

Öncelikle sosyal, ekonomik, ekolojik vs. sistemlere bağlı “Kaos Noktası: Kavşaktaki Dünya (The Chaos Point: The World at The Crossroads)” adlı kitapta Laszlo çöküşbilimi hem çöküşü, hem çıkışı geri dönüşlü olmayan bir devrilme noktasında (tipping point which there is no turning back) veya kaos eşiğinde (in the threshold of chaos), yeni oluş ve sürerlilik yaklaşımı çerçevesinde önerir: (bkz. Laszlo, 2006: 99; ayrıca bkz. Laszlo, 2001)

Şekil 4: Laszlo: Kaos Eşiği Teorisi: Dallanma ve Çatallanma

Kaynak: esinlenme için bkz. Gündoğmuş, 2018a, 2018b, 2020; Kocabıyık, 2020.

Ancak temelde Laszlo kaos eşiği teorisinde şirket çöküşünü oluş için bir çıkış tanımı olarak görür. Bunu zamanla artan karmaşıklığa bağlı yaratıcı tepki şeklinde geliştirir. Bozuluşla artan enerjinin ve bilişimin yarattığı geribesleme ve oluşan baskıyla çöküşü ve sonrası çıkışı, şirketin geridönüşü olmayan bir çatallanmaya (bifurcation) doğru evrildiğini vurgular ve şirketin mevcut halini sürdüremez oluşu, dalgalanmalarla kritik kararsızlık eşiğine geldiğini gösterir. Yaşanan aşırı duyarlılık, şirket bütünlüğünü sağlama ve koruma kaygısıyla etkileşir. Küçük bir değişim uyarısıyla çatallaşma gerçekleşir. Çatallaşmayla ya çöküşe ya da çıkışa yönelik evrilme yaşanır.

Evrilme daha çok *sıçramalar* (leaps) şeklide oluşur. (ayrıca bkz. Collins, 2001) Dengesizlikle gelen sıçramalar ise, yaşam ve canlılık (the dynamic balance-*dinamik denge*) ölçüsü olur. (bkz. Gribbin, 2013; Cramer, 1998: 184-328; matematiksel ve geometrik açıklamaları için ayrıca bkz. Hilborn, 2001) Denge ve uyum sıçramalara bağlı gelişir. Bu durum hem bozuluşu ve çöküşü, hem de oluşu ve çıkışı birlikte düşünmeye yol açar. (bkz. Morin, 2010: 103; ayrıca bkz. De Landa, 2019) O halde düzensizlik düzeni, belirsizlik belirliliği, bozuluş oluşu, tehdit fırsatı dönüşlü bir evrime sokar. (bkz. Prigogine, Stengers, 1998; ayrıca bkz. Barr, 1998: 644-669) Dolayısıyla birbirine zıt olan olgular, birbirini tamamlayıcı ve bütünleyici bir özellik ortaya koyar.

Laszlo'nun teorisine göre şirket çatallanma [kaos] bölgesi hem sıçramalarla gelen dengesizliği, hem de [dinamik] dengeyi gösterir. Denge dinamizmini kaybederse [dinamik kararsızlık] çöküşe dönüklük oluşur. Dengesizlik ise çıkışa yönelik bir tanımlamadır. Bu nedenle çöküş veya çıkış için, sıçramalar takip edilir. Sıçrama olmazsa, çöküş nedenleri öncelenir, çözümlenmesine çalışılır. Aksi olduğunda çıkış yürütülemez. Bu nedenle Laszlo'nun son aşamada oluşan kaos eşiğinde çatallanma, şirketin devam etmesinde bir çıkış arayışı olmaktadır.

Nereden bakılırsa bakılsın şirket çıkış teorileri çöküşten kurtulma kaygılarına yön verir ve başarısızlığın yarattığı kaygı, iyimser bir zemin oluşumuna yardımcı olur. Diğer bir deyişle, çıkış çöküş etkilerine karşı destek sağlar. Ziyadesiyle, değerli bir hareket ve davranış olur. Umudu etkinleştirir. Çöküş "kötümser umutsuzluk" karşısında, "umutlu iyimserlik"

konusunda ikna edici bir yön kazanır.¹⁸ Gözetilen simülasyonlar, senaryolar, modellemeler veya uygulamalar ve teknikler ile marjinalleşme önlenir. O halde çıkış teorileri değişimle yaşamanın ve değişimi kucaklamanın olanaklarını tanıtlar.

Bu açıdan temelde *gelecek kaygısı* taşıyan şirketler için çıkış teorileri [çöküş teorileri eylemi] kullanışlı bulunur. Özellikle çöküşün olumsuz etkilerini ve belirsizliğin olumsuz yönlerini etkisizleştirmek ve belli zamanlama modellemesiyle (time modelling) canlılık katmak veya eylem mantığını (logic of action) eniyileme olanağı sağlar. Hatta burada eylemin gerçekleşmemesi de sorun olmaz. Çünkü çıkış teorilerinde mündemiç olumsuz yönler “canalış”ı iyimser hale getirir. (bkz. dipnot 22) Dolayısıyla “aciliyet, beklenti, umma, olasılık, tahmin (predicting), ileriye dönüklük, vaat, kehanet (foretelling), kurgu vs. gibi *gelecek modları* çıkış kapsamını oluşturur.

Tam da burada çöküşten çıkışa dair İrlandalı yönetim filozofu Charles Handy’in *Sigmoid Eğrisi* tahlili yararlı bir kapsam olarak açılabilir: Handy’nin Laszlo’nun kaos eşiği sıçramalarını niteleyen Sigmoid Eğrisi, çöküşten çıkışın nasıl yapıldığını gösteren yararlı bir araçtır. (Sigmoid Eğrisi yorumu için bkz. Özel, 2022a, <https://www.gzt.com>) Sigmoid Eğrisi S şeklinde, yavaştan başlayıp yükselen, sonra alçalmaya yönelen bir eğridir. Doğası gereği eğri yükselirken alçalışa girer. Alçalışın fark edilmesi, yeni bir sıçrama habercisi olur. Bu sıçramalar için en uygun zaman, eğri ucunun zirvede bulunduğu zamandır. Çünkü bu zamanda sıçrama için gerekli zaman ve enerji söz konusudur. Ancak yine de sıçramalar için, yeni fikirler ve yeni atılımlar gerekir. Böylece en iyi fikrin uygulaması ve sonuçları gözetilir.

Kısaca Sigmoid Eğrisi, çöküşten çıkış kadar çöküşe girişin gösterilmesine yarayan basit ve kullanışlı bir araçtır. Diğer bir deyişle Sigmoid Eğrisi çöküşten çıkış veya yeni bir çöküşe giriş döngüsünü açıklama fırsatı verir. Bu döngüde giriş-çıkış endişesinin ve tehdidin nasıl bertaraf edileceğini ifade etmez, ve/fakat gösterir.

5. Tartışma: Stratejibilime Düşen Notlar

Tartışmayı başlamadan ve yorumu genişletmeden önce, eski ve yeni çöküş ve çıkış teorilerine dair şu dört vurgulama yapılabilir:

Vurgulama 1. İbni Haldun’a göre devletler her türlü ekonomik, sosyal ve siyasi önlemi alsalar bile, beş aşamada ve döngülerle çöküşe girer. Aşamalarda/döngülerde yapılan çalışmalar, çöküşün bir parçasıdır ve çıkışı ötelemekten başka bir işe yaramaz, her devlet de bu döngüsel süreç içine doğar. (İbn-i Haldun’un ortaya koyduğu bu süreci Fransız tarihçi Fernand Braudel (1902-1985) savunmaya değer bulur. bkz. Braudel, 1996) Haldun bu durumu *sosyolojik yasa* olarak verir ve kişilerin iradesinden bağımsız olarak vurgular. Haldun bu yasada, devletin tümünden bir yok oluşunu vurgulaması da, çöküşten sonra bir çıkışı imlediği ve tıpkı “zümrüdüanka” gibi küllerinden yeniden doğan mitik kuşu nitelediği söylenebilir.

Vurgulama 2. Çöküşten çıkış için Fârâbî Erdemli Şehir yöneticilerine dikkat çeker. Devlet yöneticilerinin görevi en üst düzeyde sorumluluklarını yerine getirmesi, millet mutluluğuyla ilgilenmesi, erdemlerin tesisini ve kökleşmesini sağlaması ve canlı tutulması için uğraşması, aksi halde “Tanrı’nın gazabı” ile karşılaşacağını ifade eder. Böylece Fârâbî yöneticilerin yapıp

¹⁸ Bu durumu açıklamak için Küba asıllı Amerikalı teolog profesör De La Torre’nin etik ve teolojik bağlamı ilgi çekebilir. De La Torre umutsuzluğun insanda tepkisel bir yönü tetiklediği, motive ettiği ve/hatta radikal olarak özgürleştirdiğini ifade eder. Temel varsayımını da “umut öldüğünde eylem başlar (when hope dies, action begins)” şeklinde oluşturur. Bir anlamda “umut teolojisi (theology of hope)”nin etik sonucuna dikkat çeker. O halde De La Torre umutsuzluğun olumlu bir işlevi yerine getirdiği vurgulanabilir. bkz. De La Torre, 2017.

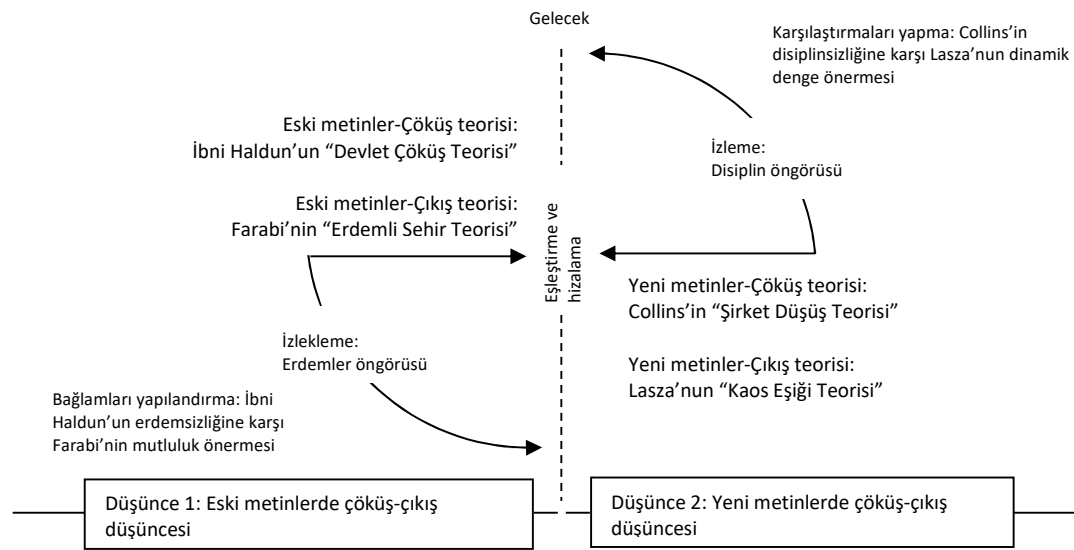
eylemelerini asal dünyaya [bu inanca bağlı ahrete] bağlamış olur. (bkz. Aydın, 2000) O halde Haldun'un çöküş teorilerine karşı daha geç dönem Fârâbî'nin çıkış teorisi, ontolojik varlık olarak devletin geleceğini yine ontolojik bir varlık olarak akla bağlı epistemolojiyle vurgular. Ancak çöküşten çıkış için akla ve mantığa yönelik paradoksal sözkanıt sunmaktan geri kalmaz. Böylece bir gerçeği işaret eder ve teorik olarak hayal, akıl ve duyu arasında ilişkinin dengeli şekilde veren bir paradigmayı ortaya koyar.

Vurgulama 3. Collins'in şirket çöküş teorisi, İbni Haldun'un çöküş teorisiyle eşleştirildiğinde, başarı kadar başarısızlık, zafer kadar yenilgi, oluş kadar bozulmuş, çıkış kadar çöküş çözümlenmesi için bir rahatlık sağlar. Yani başarıyı, zaferi, oluşu ve çıkışı belirleyen nasıl bazı yasalar, kurallar, kaideler vs. söz konusuysa, başarısızlık, yenilgi, bozulmuş ve çöküş için de yapılabirliği söz konusudur. Bu nedenle Haldun ile Collins farklı dönemlerde çöküş teorileri eşleşir ve her iki teoride de çöküşten çıkış veya en iyimser ifadeyle çöküşü ötelemek için [Fârâbî'nin vurguladığı] erdemlere dönüş arayışını imler. Bu dönüşte yönetim ve yöneticiler başrol alır. (etkili yönetim ve yönetici koşulları için bkz. Drucker, Collins, 2017)

Vurgulama 4. Laszlo şirket çatallanma [kaos] teorisinde sıçramaları hem dengesizlik hem de [dinamik] denge açısından tanımlar. Tanımlama şirketlere dair birbirine sarılan iki yönlü bir açıklama ortaya çıkarır: İlki daha ziyade çöküşü hazırlayan yönetici kaynaklı yönetsel bozukluğun negatifiği, ikincisi de bu bozukluğu görmezden gelen yöneticilerin politik tercihinin pozitifliği. Dolayısıyla, bu durum politik tercihin negatifiğini değil pozitifliğini veya çöküşten çıkışı göstermeye dönük bir tanımlama sağlar.¹⁹

O halde eski ve yeni metinlerden şirket çöküş izlemeleri ve çıkış teori izlekleri açıklanabilir: Çöküşbilim için çöküş bir çıkış olanağıdır. Bunun anlamı, çöküş teorileri çıkış için *zihni bir etkinlik* boyutudur. Zihin gerçekleşebilecek etkinlik öngörülerini kendine uygun bir eşleşme yaparak, çıkışa yönelik geliştirir. Böylece çöküşü gerçekmiş gibi kurma ve bugünün gerçeğinden uzak olmayan bir gerçeklikle eşleşmesine olanak tanır ve zihni endişeler giderir. Bu nedenle çöküş zihnin kazanmak istediği mücadeleye yardımcı olur.

Şekil 5: Şirket Çöküş ve Çıkış Teorilerini Eşleştirme ve Hizalama

¹⁹ Bu durum [teolojik epistemolojide] Dante'nin eylemsizliği ile zıt yönlü ilerletilebilir. Dante "İlahi Komedyada" insanın aşırı gelişimine bağlı yaşanan feci etkileri imlemesi karşısında Cehennem'de, "her günahkârın kendi günahlarının yol açtığı acıları çekmesi düşüncesi" ve sadece ruhların cezalandırılması yani "kontrapasso" ile yetinmesi üzerinden anlatımı geliştirir. Yaratılan metafizik eylem, gerçekte eylemsizlik olarak kalır. Yani günahkârlar, cehennem rüzgârı ile kendine çekilerek cezası kesilir, ve/fakat gerçekte görülmez. bkz. Dante, 2011.

Şekil 5'de görüleceği gibi şirket çöküş ve çıkış teorilerini eski metinlerde izleme *disiplin* [veya disiplinsizlik] ve yeni metinlerde ise izleme *erdemler* [veya erdemsizlik] öngörüsüyle dönüşür. Bağlamları yapılandırmada erdemler, karşılaştırmalar yapmada *dinamik denge* önermesiyle karşılanır. Böylece gelecek için eşleştirme ve hizalama, dönüşlü öngörüler ve önermelerle sağlanmış olur.

Öyleyse şirket çöküş teorileri, “ya olursa! (what if it happens)” karşısında zihnin muhtemel çıkış çalışma ve araştırma olanaklarını desteklemiş olur. Araştırdıkça ve beliren sorulara cevap verildikçe, çöküş için çıkış arayışının etkisi artmaya başlar. En kötü senaryolar yazılarak, huzursuzluk, gerginlik ve dağınıklık çoğaltılır. Şirketin eylemleri, biçimleri, süreçleri, yapıları günün ihtiyacı ötesinde konumlandırılır. Aslında yapılan geleceği karşılayacak en olumsuz senaryoyu araştırmaktan çok, gelecek belirsizliğinin çöküş olarak sorunsallaştırılmasına yöneliktir. Bu nedenle sürekli çöküş teorileri üzerinden çıkış arayışları sınırlanır. Diğer bir deyişle, şirket çöküş teorileri endişeye bulanmış öngörülen/yapılan planlar, senaryolar ile belirsizliği karşılayacak bir çıkış bulmaya yöneliktir. Bu nedenle çöküş çıkış ile birlikte ele alınır.

Çöküşten çıkış öngörülerini en kötüsünü düşünme, ve/fakat en etkili senaryolarla cevap vermeyi sağlar. Oluşan kaygı bir bozukluk, huzursuzluk, sıkıntı vs. değil, mevcut çalışma ritmini düzenleme ve en kötüsüne cevap verme fırsatı oluşturmaya dairdir. En kötü senaryolarla cevap verme veya en kötüyü çevre düşünme ise, ciddi bir özgüven yaratır. Ancak en kötüyü düşünme ve kaygıyı giderme yaklaşımı, *şirket zihninin* kontrolünde risk derecesini yükseltir. Yani “ya olursa!” şeklinde refleks, yaygın hale gelerek, olmayanın olması da teşvik edilmiş olur.²⁰

Ne var ki, çıkıştan çok çöküş odaklanma, geliştirilecek stratejileri ve eylemleri yetersiz veya anlamsız bırakabilir. Çünkü hep “ya olursa!” diye koşullanan zihin, *gelecek körlüğüne* yakalanarak, gelecekte olacak olanı karşılamakta yetersiz kalabilir. (bkz. Papatya, 2002: 64-69) Çöküş ile yaratılan olumsuz bakış ve yaratılan algılar izlenecek stratejileri ve yapılacak eylemleri boşa çıkarabilir. “Ya olursa!” olmadığında, cevabı verilmesi gereken bir alan olarak geriye dönmek güçleşir. Gelecek gerçekliği, üst üste binen üretilmiş gerçeklikler nedeniyle kaybedilir.

Çöküş teorilerinden çıkış için öngörülen stratejilerin ve eylemlerin işe yaramaması karşısında yaşanacak panik, çöküş teorisinden çıkışı değil, girişe yol açar. O halde çöküş teorisi içinden çıkılmaz hale gelir. Bu düşüncenin gerisinde, sürekli çöküş karşı üretilen stratejiler ve eylemler ile en kötüsünü çağıran senaryolara “cevap veremez” duruma düşme endişesi bulunur. Çöküş belirtileri kontrol onay listesi işaretlendikçe çöküşün gerçekleşeceği kabul edilir. Hep daha fazlasına cevap arayan zihin, çöküşle beraber çıkışsız çöküş geçer. Daha fazlasını araştırma ve cevap verme isteği, gelecek gerçekliğinin ötesine aştıkça da değerlersizleşir. İhtiyaç fazlasını kullanma durumu ise öldürür. Dolayısıyla, daha ileri bir noktada çöküşü ele alma, geleceğin kontrolden çıkmasını önlemez ve yapılanlar kaygıları etkisiz hale getirmez.

²⁰ Bu durumu açıklamak için son dönem nörobilim araştırmaları ve insan beyninin nöronal dinamikleri üzerine yapılan araştırmalar yardımcı olabilir. Nörobilim araştırmalarda zihin/beyin hangi düşünceyle daha çok ilgilenirse, o düşüncenin yaklaşması mümkün olmaktadır. Çünkü düşünceler bir elektriksel [nöral] aktivedir. Her düşüncenin uzamsal bir *dalga boyu* vardır. Ne kadar güçlü düşünce olursa, o kadar elektriksel hareketlilik kazanır ve düşüncenin dalga boyu etkisi oluşur. Düşünce gerçek olur. En iyimser düşünceyle benzer düşünceleri fark etme olanağı sağlanır. Yani dalga dinamiğiyle kişi bilgi işleme yeteneği “kanonik uzay-zamansal özellik” üretilmektedir. Bu yönde “Dalga Fenomen Bilimi (Cymatics)” yeni bir bilimsel alan olarak not edilebilir. bkz. Raut vd. 2021: 1-15; ayrıca bkz. Church, 2020.

Makale perspektifinde şirketlerde çöküş korkulacak bir durum değildir. En kötü yaklaşımla şirket için çöküş kaydedilebileceklerin zamanından önce kaybından başka bir şey değildir. Aksi halde kontrolü mümkün olmayı kontrol etme inancı veya kontrol edilecek olanın kontrolsüzlüğü süreci oluşur. Süreçte yaşanan kaygı ile gösterilen tepki de hem kurumsal hem de bireysel ciddi zarar verebilir. Oysa çöküş teorilerinden çıkış, önlem almaya yönelik koruma sağlama beklentisi ile eşgüdülür. Bu beklentinin, gelecekbilim ve stratejibilim tutumu açısından önemsenmesi, son tahlilde çöküşten çıkış önlemlerinin tehlide dönüşmesini engelleyici yaklaşım olarak devreye girer. Bu nedenle şirketlerde stratejibilim, gelecek kaygısının ötesinde bir perspektif oluşturmaya yönelik içerim sağlar ve çöküş teorisinden çıkışı realize eder. Böylece dışarıdan veya dışsallaştırılmış stratejilerin ve eylemlerin içte kaygı yaratması önlenmiş olur.

Bu durumda şirket değerleri (iç-emic) ve dinamizmi, erdemler (dış-ethic) ve disiplin ile eşitlenir. Burada amaç ve araç ikilik yaratmaz. Diğer bir deyişle çöküşten çıkış aracı, amaç haline dönüşebilir ve sorun oluşturmaz. Bir bakıma şirket çöküş teorileri [yani amaçlar], çıkış teorileri [yani araçlar] ile birlikte ele alınması güçlü bir anlayış olarak karşımıza çıkar. Eğer şirkette çöküşe dair bir eğilim varsa, çıkışa dair hareket düşüncesinin de çoğalacağı söylenebilir. Şirketler için de öncelikli olan, çıkış teorileri olur. Bu yönde dikkate değer birçok *çöküş ve çıkış temaları* söz konusu edilebilir.

Şirket çöküş teorilerinde altı çizilebilecek en öncelikli tema, etkisi istenmeyen ve yıkıcı (katastrofik-catastrophic) riskler, artçı riskler ve bunların yönetimi olarak verilebilir. Bunlar her türlü çöküş nedeni ve şirket geleceğinde bugünden etkisi istenmeyen riskleri işaret eder ve *öngörü bilimcilerin* yaptığı uyarılara dikkat çeker. (bkz. Taylor, Taylor, 2007: 29-46; Randers, 2008: 853-864; Slaughter, 2020: 102496) O halde risklerin gerçekleşme oranı yönetilmezliğiyle eşitlenir. Öngörülere tabi olmak eşzamanlı diğerinin risk yönetim başarısını veya başarısızlığını ifade etmiş olur.

Şirketlerde risklerin *gerçekleşme ihtimal oranı* (probability range), *sonuçlanma oranı* (consequence range) ile açıklanır ve riskin yönetilmezliğine bağlı oluşan kayıplar veya sonuçlar da çöküş teorilerini gerçekler. Şirketler için etkisi istenmeyen riskler, muhtemel etkileriyle çok yıkıcı olma derecesinde düşünülür. (bkz. Slovic, 1987: 280-285) Yıkıcı riskler ise, genel itibarıyla şirketlerde gerçekleşme ihtimali uzak riskler içindedir, takibi yapılmak istenmez. Dolayısıyla böyle riskler *yönetil(e)mez risklerden* olur. Genellikle şirket yöneticileri de risk kategorisinde daha hızlı sonuç alacak ve riski yönetme başarı olasılığı yüksek tercihi, ve/fakat etkisi daha düşük ve kolay kontrolü olan risk düzeylerini (tehlikeli-hazardous-riskleri) öne çıkarır.²¹ (bkz. Kasperson vd., 1986) Bu durum riskleri yönetme konusunda başarısız şirketler için çöküş halini işaret eder ve yapılanlar öncelik/önemlilik gerekçe gösterilerek yürütülmeye çalışılır. Oysa risk yönetiminde, yönetilmesi kolay riski başa almak politik değil, *illizyonist bir yaklaşımdır*. O halde atlanan, göz ardı edilen, ötelenen veya kolayda riskin yönetim tercihi, tüm katmanlarda [bireyler, ülke, sektör, kesimleri] yaratılan sistematik ve uzun vadeli olumsuz etkileri tartışmaya açar. Bu etki geri getirilmez kayıplar, şiddeti yüksek çalkantılar, onarılamaz hasarlar ve yıkıcı tahribatlar şeklinde olabilir. Özellikle bu etkisi istenmeyen risklerin, yani gerçekleşme olasılığı çok düşük, ve/fakat bu durum gerçekleşmesi halinde yıkıcı etkisi yüksek ve zarar risk hiyerarşisinde önemi göz ardı edilen risklerde daha açık görülür. (bkz. Drabek, 1990) Bu açıdan şirketler için, risk oranı çok yüksek

²¹ Fransız filozof ve bilim adamı Blaise Pascal (1623-1662) "Düşünceler" kitabında bu durumu insanların [psikolojik olarak] mutlu olmak için kötücül düşüncelerden uzak durduğunu ve kaçışı tercih ettiğini ifade eder. bkz. Pascal, 2019.

ve etkisi çok düşük riskleri yönetme, yönetimsizlik ile eşleşir. (bkz. Mitroff, Pauchant, Shrivastava, 1988: 83-107)

Öyleyse çöküşten çıkış için üzerinde durulacak başlıca temaların altı çizilebilir. Ancak daha önce tema içerimleri için *şirket hayat seyrini* izlemek gerekir. (bkz. Adizes, 1999; Adizes, 1979: 3-25)

Tablo 1: Şirket Hayat Seyri (dinamik denge)

Aşama	Esas	Açıklama
Başlangıç aşaması	Maliyet	Gerçekçi hesaplar yapılmaması durumunda ödenmesi gereken bedel, maliyetle ifade edilir. Ancak neyin nasıl, neden yapılacağı maliyet analizleriyle belirlenir.
Büyüme aşaması	Fırsatlar	Fırsatlar ya kullanılır veya yaratılır. Fırsatların yaratılması, diğerlerinden farklı bir vizyon ortaya koymakla ilgilidir. Ancak gerek fırsatları kullanırken, gerek fırsatları yaratırken hesapsız büyüme, şirket olanaklarıyla hizalanmaz. Kârı yükseltmek, verimli çalışmayı veya büyüme, etkili olmayı ifade etmez.
Olgunluk aşaması	Denge	Dengeli olmak makuliyet ile eşleşir. Makuliyetin kaybolması büyümenin sorunlu olmasını işaret eder. Ancak şirketin büyümeye dair çabaları, etkisi, bilinirlik ve güvenilirlik düzeyini kısmen yükseltir. Bu durum şirketin sorunsuz olduğunu göstermez. Denge ve uzun vadeli amaçlar için <i>rota düzeltme</i> faaliyetleri gerekir.
Geçiş aşaması	Değişim ve dönüşüm	Değişim ve dönüşüm pozitif veya negatif varoluş yönünü gösterir. Aslında bu aşama geçiş tehditleri karşısında oluş için bozulmuş veya fırsatlar ile varlığı dönüştürme ve yaşatma amaçlı bir aşamadır. Şirket burada iki şekilde stratejiyi izler: Ya canverir ya da canalır. (bkz. dipnot 21) Eğer şirketin uzun vadeli amaçlarında ve planlarda çöküş öngörülüyorsa, geçiş aşamasına gelmeden, çıkışı kaybetmiş ve şirket seyrinin bir yerinde canvermiş olarak görülür. Yani şirket hayat seyrinde geçiş aşaması taktiksel canalma hamleleri ve manevraları [stratejik işbirlikleri, satma, devretme vs.] isöz konusu olur ve şirketi yeni bir döngüye sokar. Burada temel uygulama canalma konusunda müzakere yönetimi olarak karşımıza çıkar.

Kaynak: Bu tablo makale yazarı tarafından düzenlenmiştir.

Çöküşte riskleri bertaraf etme veya etkisizleştirme konusunda çıkışı görme ve değerlendirme olanağı veren şirket hayat seyri, aynı zamanda bu yönde muhtemel zorlukları işaret eder. (bkz. Powell, 1991: 271-292) Seyrin her bir aşaması farklı esasa bağlı ele alınır ve çöküş için nedensellik oluşturur. (bkz. Tablo 1)

Çöküşbilimde en dikkate değer temalardan biri *stratejik yönetim*dir. Şirketlerde yıkıcı, artçı ve yönetim riskleri, stratejik yönü ve çıkışı niteler. (bkz. Shrivastava, Mitroff, 198: 5-12) Belirsizliklerin risk haline dönüştürülmesi ve belirli hale getirilmesi, üzerinde önleyici senaryoları ve eylem planları geliştirme gayretlerini önceler. Yani risk gerçekleşmeden, gerçekleşmiş gibi tedbir alma kategorileri ve uygulamaları konu edinir. Risklerin gerçekleşmesi halinde zarar ve tehdidin en az düzeye indirmesi hedeflenir. Burada daha önemli olan riskin gerçekleşmesi halinde artçı risk etkilerini yönetme çalışmalarıdır. Çünkü riskin gerçekleşmesi ile oluşan artçı risk etkileri daha farklı düzeylerde yüksek *risk grupları* oluşturabilir. Bu itibarla şirketler için çıkış, farklı risk düzeylerinde öngörülen eylem planlarının amaca erişmesini zorlar ve “-miş gibi yapma” tavrıyla oluşacak ağır bedeli ve/dahi, şirket varlığının ve itibarının zedelenmesini işaret eder. Oluşan artçı risklerin yönetilmesi de ayrı kararlılık gerektirir. Kararlılıkta iki temel hamle gözlenir: (bkz. Kaya, 2016) Skor, performans veya rakam yüklerin illizyon olarak kullanımından sakınmak, diğeri de kaçan manayı yakalayacak moral ve motivasyon çalışmalarını hâlisâne yapmaktır. Bu hamleleri de *stratejik planlar* çerçeveler. Şirketin tüm katmanlarında oluşan farkındalık ve mutabakat, stratejik planları yapma ve teknik olarak “yaraşım (liyakat) tabanlı yönetim kültürü ve anlayışı geliştirme” motivasyonu ve morali verir. O halde konunun öneminden dolayı belirsizliği, bulanıklığı ve tanımsızlığı ortadan kaldırmaya dair yapılan stratejik planların, sadece rakamsal değil aynı zamanda mananın temsilini oluşturmaya yönelik geliştirilmesi mümkün olur.

Çöküşte, *dayanıklılık* (rezilyans-resistance) düzeyi ve derecesi zorluklarla başa çıkma ve uyum sağlama yeteneğini işaret eden bir diğer temadır. (bkz. Crichton, Ramsay, Kelly, 2009: 24-37; Vâlikangas, Merlyn, 2005: 55-58) Dayanıklılık *stratejik düşünmenin* ve *davranışsal stratejinin*

bir yansımasıdır. Genellikle dinamik esnekliğe ilişkin kurulumu daha etkili bulunur. (dinamik esnekliğin nasıl oluşturulacağına dair bkz. Motesharrei, Rivas, Kalnay, 2014: 90-102) Bu nedenle dayanıklılık çöküşle gelen yeni normale dönüşü ve çıkışta *davranışsal stratejinin* taktiksel düzeyini oluşturur. Yani dayanıklılık bir nevi çöküş karşısında yeni normale veya çıkışa yönelik uygulama ve uyarlanabilirlik becerisinin nitelendirilmesini sağlar. Böylece şirketlerin hem hareket edip, hem denge içinde kalması için “Hesaplanabilir Genel Denge (CGE-Computable General Equilibrium) Analizi” yapmasını destekler. Bu analizlerde dış esneklik kadar iç esneklik seçenekleri değerli bulunur. Ancak dayanıklılık özellikle çöküşten çıkışta, artçı risklerin kısa vadeli olumsuz etkilerini etkisizleştirme konusunda odaklaşma fırsatı yaratır. Öte yandan etkisizleştirme çabaları şirketin büyüme, değişim ve sürdürülebilirlik yeteneğini ve esneklik kapasitesini gösterir.

Kısaca bu tartışma bölümünde şu çıkarımlar kristalize edilebilir:

- Şirketlerde çöküş ve çıkış birbirinden ayrı birer olay, olgu ve durum değildir. Nereden bakılırsa bakılsın, en yalın anlamda çöküş ve çıkış birbirini tamamlayan zihnî, fikrî ve fiilî bir etkinliktir. Çıkış için çöküşü bilme yeter koşul olur.
- Şirketlerin çöküş korkusu, çıkışa dönük kaygıların bir sonucu olarak olağan ve makul bir değerlendirmedir. O halde çöküş şirketler için korkulacak bir durum olmaktan çıkar. Yani korkulanın ne olduğunu öğrenme korkmama, hazırlıklı olma ve korkuyu bertaraf etme demek olur.
- Şirketlerde dikkate değer çöküş ve çıkış temaları da iki yönlü çalışır: Çöküşte canverme, çıkışta canalma.²² Çöküşü canverme, çıkışı canalma mesabesinde ele alma ise, bir canlılık içerimi verir. Bu şirket için evrimi niteler.
- Şirketlerde canlılık için temel ölçütler de ahlakilik, erdemler ve değerler olarak, hem çıkışta, hem çöküşte *aksiyolojik* bir rol alır.

6. Sonuç: Tartışılabilir veya Yapılabilir Teklifler

Nasıl ki insan mantığına ve aklına belirlilik ve düzenlilik fikri yatırılması gerekiyorsa, aynı şekilde sorun olarak görülen belirsizlik ve karmaşıklık fikrinin de yatırılması gerekir. Ancak belirsizlik ve karmaşık fikrine, mantığına erişmek ve akla yatkın hale getirmek kolay olmaz. Yapılanlar ise, yordama olarak karakterize edilir.

Çöküş ve çıkış teorileri yordama bağlı görülür. O halde sert bir gerçeği önceleme ve yaklaşan bir çöküşün ne anlama geldiği mantığa ve akla oturtulur. Eğer çöküşte “olgusal olmayan kanıt yokluğu (the absence of factual arguments)” ve “spekülatif düşünce (the speculative thinking)” algısı yüksekse, çöküşün inkârı söz konusu olur ve çıkış arayışını anlamsız kılar. Çöküş ilgisi çıkış ilgisizliği şeklinde dönüşür. Bu noktada teklif edilen kıyametçi (eskatolojik-eschatological) mitler veya senaryo içerimleri akılcı bulunmaz. Tıpkı süreç felsefesinin kurucusu Alfred North Whitehead’in 1929 yılında Princeton Üniversitesi’nde verdiği seminerde aklın “erişilemez olanın peşinden gitme arzusu (the desire to pursue the unattainable)”nun bir yansıması olarak felsefi tartışmadan öteye gitmez. (bkz. Whitehead, 2020) Cümleler bir az daha zorlandığında şu dönüşümlü not ortaya çıkar: Çıkış ilgisinin

²² Bu durum bilim, sanat ve felsefe dili olan güzel Türkçemizin canalma ve canverme gibi *dönüşlü kavramlar* ve çocukken yaygın olarak oynadığımız stratejik oyun “yakan top” mantığı ile düşünülebilir. Bazen yakar top, bazen canalma oyunu olarak adlandırılan yakan top, oyunda canı olanların can vererek canlılık dönüşünü işaret eder. Dolayısıyla makalede çöküşten çıkışa “canalma”, çıkıştan çöküşe “canverme” kavramları açıklama gücü sağlar. Çünkü canvermek çökmek değil, yeniden varlık kazanmak, çıkış yapmaktır veya canalma canvermektir. Yakan top oyununa ilişkin bkz. Göksen, 2014, 229-259; ayrıca bkz. Üstten, 2020: 62-63.

sürekliliğine rağmen oluşan çöküş ilgisizliğini etkisizleştirme, aklın canlılığına dair negatif bir etkilene pozisyonu yaratması önlenemez.

Şu açıktır: Çöküşbilimi için yapıp eylenenlerin çoğu özeldir. Değerlendirmeler, anlamdırmalar, yorumlar, açıklamalar vs. kişiseldir. Dahası yapıp eylenenler, kişisel gayret ve sistematik bir boşluk doldurma girişimi ve/hatta ütöpik, fantezi ve hikaye anlatısına ilişkin tartışmaların altyapısını bile oluşturabilir. Ancak nereden bakılırsa bakılsın çöküş için yapılan tartışmalar ileriye dönük politika üretme ve geleceğe hazırlama fırsatı sağlar. (bkz. Christianson, 2014)

Yazılanlar tarandığında çöküşbilim için “historik, arkeolojik ve antropolojik” bilimsel değerlendirmeler ağırlıklı kendini gösterebilir. Ağırlıklar içinde sistematik analizlere bağlı öne sürülen olgusal sözkanıtların geleceklendirilmesi de, her zaman aynı sonucu işaret etmez ve/dahi, çöküş nedenlerine bağlı etkiler ve tetiklemeler geleceklemede genel bakış yoksunluğu yaratabilir. Atıf yapılan ve müracaat edilen eski metinler, teoriler ve deneyimler bir şeyin açıklamasında yeterli görülse de, her şeyin anlaşılmasına uygun olmayabilir. Yani açıklamaların ışık tuttuğu bir yer, her yer değildir. Bu nedenle çöküşbilim ütöpik, fantezi veya bilimkurgu ulamdüzeyi içine çekilebilir bir potansiyel açık edilir. Yapılanların bilimsel değerlendirilmesi gerekçe gösterilir. Verilen kanıtların durumu türdeş (heterojen-heterogeneous) ve doğrusal olmayan (nonlinear) olgusal tanıtlamalar olarak nitelendirilir. İlgı yaratılmasına dönük çabalar da Amerikalı filozof Robert P. Crease’a göre varoluşsal tehdidin habercisi “Hollywood bilimi [çokça bilimkurgu]” olur. (bkz. Crease, 2022, <https://physicsworld.com>; ayrıca bkz. Armes, 2011) O halde bile çöküş teorilerinin çıkış teorilerini kişisel ve özel düşünmeyi teşvik etme, tetikleme ve zihin açma etkinliği olmasına engel oluşturmaz. Kişisel ve özel olanın da kolektif ve genel eylemleri şekillendirme potansiyeli tartışılması istenir. Çöküş için yapılan her tartışmada endişe, kaygı ve şüphe biçimi, çıkışa ilham verici ve motive edici politik eylemleri rasyonelleştirme umudu vereceği söylenebilir. Bu sayede çöküş sonrası çıkışla üstelenen kıyamet uzamı (postapocalypse) kurgunun daha kötüye gitme durumu önlenmiş olur. (bkz. Cassegard, Thörn, 2018: 561-578)

Öte yandan stratejibilim için çöküşbilimde belirlilik ve düzen arama, eşzamanlı bir belirsizlik ve düzenlik yaratma şeklinde ironik işletilebilir. Bu durumda akıl sorunu aşmak için en kötüsünü düşünme [olasılıkları reddetmeden] ve çıkış arama tercihine sokulur. Sürekli kötü senaryolar ile kafada oluşan endişeler, kaygılar ve şüpheler giderilmeye çalışılır, rahatlama aranır.

Bu açıdan şirket çöküş teorileri *çıkış ruhu* yaratma işlevini yerine getirir. (bkz. Doepel, 1991: 177-188) En kötü ihtimalle çok fazla düşünme, kafa yorma, araştırma yapma ve bilgi yükleme ile dünya gerçeklerinin “kühüne vakıf olmak” ve eklenmek isteğini karşılar. Bu arada *aşırı bilgi yüklemeyle* (infobesitas) oluşan, sağlıksız ve istikametsiz ilişkilendirme, konu gerçeğinden uzaklaşma ve kararsızlığa yönelme yani kısaca bilgi yozlaşması, kavram aşınması ve aşırı bilgi/kavram yüklemesi ile karşı karşıya kalınabilir. O halde *stratejibilim zihinsel sigortaları* devreye sokulabilir. Diğer bir deyişle, kuantum, kaos ve karmaşıklık ile [kısaca geleceği kontrol etmek ve şekillendirmek için] *düşünme rutinleri* işletilebilir. (bkz. Gündoğmuş, 2018a) Böylece rutinler zihni kontrol ederken, kontrol dışına çıkabilecek düşünceleri daha rahat ifade etmeyi kolaylaştıran tekrarlı ve vurgulu eylemlerin yürütülmesi mümkün olur. Diğer bir deyişle şirketlerin çöküş teorileri ilgisi, varlığı tehdit edici düşünce refleksi olarak kendini göstermesi sorun oluşturmaz. Çünkü sürekli çöküşle ilgili sorulara [sürdürülemezliğe] cevap arama, *zihinsel motor becerilerini* geliştirmesini sağlar. Cevaplar verildikçe, daha fazlasına yaklaşma ve cevap verilmesi gereken *elzem soru(n)lar* oluşur.

Dolayısıyla, çöküşe kötünün en kötüsünü düşünerek hazırlanmak, gelecekte daha az hasarlı durumu atlatma stratejileri araştırılmış olur.

Makaleyi sonlandırmadan önce şirket çöküşbilim için şu cümleler verilebilir: Çöküş açmazı ve çıkış arayışı için çöküşbilim şirketlerde tartışılabilir ve yapılabilir teklifler sunma olanağı sağlar. Ancak çöküşbilim için kafa karışıklığını aşmak, özellikle şirketlerde belirsizliğin ve karmaşıklığın nasıl kullanılacağını öğrenmek ayrı bir eğitim süreci gerektirir. Bu noktada *stratejibilim eğitimi* entemel katkısı sağlar. Bu sayede “nesnellik rasyonalitesi”ne erişmek mümkün olur. Aksi halde, yapılacak her girişim kafa karıştırır ve/hatta yapılanlar ütöpik, fantezi, afakî veya yararlı olmayan *kurmaca* sözde-girişim olarak görülmesinin yolu açılır.

Kaynaklar

- Adibelli, R. (2011). *Mircea Eliade ve Din: Mircea Eliade'nin Din Bilimi Çalışmalarının Metodolojik Açından Değerlendirilmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Adizes, I. (1979). Organizational Passages-diagnosing and Treating Lifecycle Problems of Organization, *Organizational Dynamics*, 8 (1), 3-25.
- Adizes, I. (1999). *Managing Corporate Life Cycles*, Paramus NJ: Prentice Hall.
- Aristoteles (2019). *Oluş ve Bozuluş* (çev. Y. Gurur Sev). İstanbul: Pinhan Ya.
- Armes, R. (2011). *Sinema ve Gerçeklik*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Aydınlı, Y. (2000). *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İstanbul: İz Ya.
- Barr, P. S. (1998). Adapting to Unfamiliar Environmental Events: A Look at the Evolution of Interpretation and its Role in Strategic Change. *Organization Science*, 9(6), 644-669.
- Barton, L., (1990). Crisis Management: Selecting Communications Strategy. *Management Decision*, 28 (06), 5-8.
- Borotav, K. (2022). *Çöküş ve Sol Çıkış*. İstanbul: Sol Kültür Ya.
- Bostrom, N. (2002). Existential risks: Analyzing Human Extinction Scenarios and Related Hazards. *Journal of Evolution and Technology*, 9, 1, 1-37.
- Braudel, F. (1996). *Uygurlıkların Grameri* (çev. Mehmed Ali Kılıçbay). İstanbul: İmge Ya.
- Brzezinski, Z. (2000). *Büyük Çöküş* (çev. Gül Keskil, Gülsev Pakkan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cassegard, C., Thörn, H. (2018). Toward a Postapocalyptic Environmentalism? Responses to Loss and Visions of the Future in Climate Activism. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 1 (4), 561-578.
- Caulkins, D. D. (2008). Re-theorizing Jim Collins's Culture of Discipline in Good to Great, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 21, 3, 217-232.
- Christianson, M. K. (2014). *Making Sense Again: Updating Around an Unexpected Event*. Working paper, Canada: University of Toronto.
- Church, D. (2020). *Zihinden Maddeye* (çev. Esin Akan). İstanbul: Destek Ya. No. 1197/288
- Collins, J. C. (2001). *Good to Great: Why Some Companies Make the Leap... and Others Don't*. New York, NY: HarperCollins Publishers Inc.
- Collins, J. C. (2009). *How The Mighty Fall: And Why Some Companies Never Give in*. New York, NY: HarperCollins Publishers Inc.
- Collins, J. C., Porras, J. I. (1995). *Built to Last: Successful Habits of Visionary Companies*. New York, NY: HarperCollins Publishers Inc. [Türkçesi: Collins, J. C., Porras, J. I. (1999). *Kalıcı olmak: Geleceğin Güçlü Kurumlarını Kurmak* (çev. Zuhâl Çivi), İstanbul: Sistem Ya. No. 194]
- Coolman, R. vd. (2021). Kuantum Mekaniği Nedir? Atom Altı Parçacıkların Dünyası, Evren'i Daha İyi Anlamamızı Sağlayabilir mi?. (çev. Recep Arzu, Çağrı Mert Bakırcı) (7 Ocak). <https://evrimagaci.org/kuantum-mekanigi-nedir-atom-alti-parcaciklarin-dunyasi-evreni-daha-iyi-anlamamizi-saglayabilir-mi-9867>.
- Corbin, H. (2010). *İslam Felsefesi Tarihi* (çev. Hüseyin Hatemi). İstanbul: İletişim Ya.
- Cramer, F. (1998). *Kaos ve Düzen, Sırat Köprüsündeki Hayat* (çev. Veysel Atayman). İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Crease, R. P. (2022). Hollywood Disaster Movies: What they Signal about Science. (09 Marc), <https://physicsworld.com/a/disaster-signalling/>.
- Crichton, M. T., Ramsay, C. G., Kelly, T. (2009). Enhancing Organizational Resilience Through Emergency Planning: Learnings from Cross-Sectoral Lessons. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 17(1), 24-37.
- Dante Alighieri (2011). *İlahi Komedyâ* (çev. Rekin Teksoy). İstanbul: Oğlak Ya.
- Daoudy, M. (2020). *The Origins of the Syrian Conflict: Climate Change and Human Security*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- De La Torre, Migule. A. (2017). *Embracing Hopelessness*. Minneapolis: Fortress Press.
- De Landa, M. (2019). *Çizgisel Olmayan Tarih* (çev. Ebru Kılıç). Ankara: Metis Ya.
- Diamond, J. (2005). *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. New York: Penguin Books. [Türkçesi 2 yayın evinden çıkan kitap için ayrıca bkz. Diamond J. M. (2006). *Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır?* (çev. Elif Kırıl). İstanbul: Timaş Ya.; Diamond, J. M. (2019). *Çöküş: Toplumlar Başarısızlığı ya da Başarıyı Nasıl Seçerler?* (çev. Barış Baysal), İstanbul: Pegasus Ya.].
- Doepel, D. (1991). Crisis Management: The Psychological Dimension. *Industrial Crisis Quarterly*, 5, (3) 177-188.
- Drabek, T. (1990). *Emergency Management: Strategies For Maintaining Organizational Integrity*. New York: Springer.
- Drucker, P. F., Collins, J. C. (2017). *The Effective Executive: The Definitive Guide to Getting the Right Things Done*. New York, NY: HarperCollins Publishers Inc.
- Durak, N. (2009). *Platon ve Fârâbî Felsefesinde Erdem Kavramı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Durak, N., Alaca, C. (2019). Fârâbî’de Mutluluk Tasavvuru ve Eskatolojik Boyutu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2, 43, 5-23.
- Eco, U. (1991). *Alımlama Göstergelimi* (çev. Sema Rifat). İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Eliade, M. (2000). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi - Cilt 1-2-3* (çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kabalıcı Ya.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihinin Giriş* (çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalıcı Ya. No. 193, Antropoloji, Arkeoloji, Mitoloji Dizisi: 17.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi: İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi* (çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi.
- Eliade, M. [ed.] (1987). *Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan içinde; Werblowsky, R. J. Z. , “Eschatology: An Overview”: 2833-2836.
- Erdem, R., Yelsiz, M. [edt.] (2021). *Yönetim Hastalıkları*. Ankara: Siyasal Ya. içinde; Erdem, R., Özdemir, S., “Giriş: Yönetim Hastalıklarına Dair Teorik Bir Çerçeve”: 11-38.
- Ergun, D. (2023). *Yöntemi Bulmak*. Ankara: İmge Ya.
- Farabi (1974). Farabi’nin Üç Eseri (çev. Hüseyin Atay). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ya. No 115 Mutluluğu Kazanma (Tahsilu's-Sa'ade), 13-84.
- Farabi (2001). *El-Medinetü'l Fazıla* (çev. Nafiz Danışman). Ankara: MEB Ya. Şark Klasikleri No. 1152-208/15.
- Farabî (2017). *İdeal Devlet* (çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Hasan Âli Yücel Klasikleri.
- Farabi (2018). *El-Medinetü'l-Fazıla Tanrı Alem İnsan* (çev. Yaşar Aydın). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Ferguson, N. (2010). Complexity and Collapse: Empires on the Edge of Chaos. *Foreign Affairs*, 89(2),18-32.
- Fink, S. (1986). *Crisis Management*. New York: AMACOM.
- Gökşen, C. (2014). Oyunların Çocukların Gelişimine Katkıları ve Gaziantep Çocuk Oyunları. *Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*. 52, 229-259.
- Gribbin, J. (2013). *Basit Derinlik* (çev. A. Barışta, A. Kızıltuğ). İstanbul: Alfa Ya.
- Gündoğmuş, B. (2018a). Kaos, Karmaşıklık ve Kuantum için Genel Bir Kaynakça. <http://bulentgundogmus.com>
- Gündoğmuş, B. (2018b). Kritik Eşik. <http://bulentgundogmus.com>.
- Gündoğmuş, B. (2020). Koronavirüs. <http://bulentgundogmus.com>.
- Harari, Y. N. (2017). *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. London: HarperCollins Publishers.
- Harari, Y. N. (2019). *Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi* (çev. Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Herakleitos (2005). *Fragmanlar* (çev. Cengiz Çakmak). İstanbul: Kabalıcı Ya.

- Hilborn, R. C. (2001). *Chaos And Nonlinear Dynamics: An Introduction For Scientists And Engineers*. Oxford University Press.
- Hobbes, T. (2010). *Leviathan* (çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
<https://theconversation.com>
<https://www.archeos.eu/collapsologie/>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Collapsology>
<https://www.nature.com>.
<https://www.quora.com/What-are-your-thoughts-on-collapsology>
<https://www.researchgate.net/post/Collapsology-Have-you-heard-about>
- İbni Haldun (1990). *Mukaddime* (çev. Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: MEB Ya. No. 481/54-4.
- İbni Sina (2008). *Oluş ve Bozuluş* (çev. Muammer İskenderoğlu). İstanbul: Litera Ya.
- Kareiva, P., Carranza, V. (2018). Existential Risk due to Ecosystem Collapse: Nature Strikes Back. *Futures*, 102, 39-50.
- Kasperson, R. E. vd. (1986). *Corporate Hazard Management Practices*. Boulder, CO: Westview Press.
- Kavak, Ö., Sunar, L. (2018). *İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*. İstanbul: İLEM Ya.
- Kaya, B. (2016). Katastrofik Riskler, Artçı Stratejik Riskler ve Yönetimi. <https://bertankaya.net/2016/07/katastrofik-riskler-artci-stratejik-riskler-ve-yonetimi/>
- Kesken, J., İlic, D. (2008). Yönetimin İrrasyonel Yüzü: Örgütsel İşlev Bozuklukları ve Analizi. *Ege Akademik Bakış*. 8 (2), 451-468.
- Kıvılcımlı, H. (2012). *Diyalektik Materyalizm Nedir Ne Değildir?*. İstanbul: KöXüz Ya.
- Kocabıyık, A. (2020). Rastlantısallığın ve Determinizmin Maddenin Evrimindeki ve Kaos Teorisi'ndeki Rolü. <https://evrimagaci.org/rastlantisalligin-ve-determinizmin-maddenin-evrimindeki-ve-kaos-teorisindeki-rolu-8211>.
- Kongar, E. (1995). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkut, Ş. (2015). *Farabi'nin Siyaset Felsefesi*. İstanbul: Atlas.
- Kuaso, T. (2014). *Towards strategic intelligence: Foresight, intelligence, and policy making*. *Dynamic Futures*. Estonia: Dynamic Futures Publications No. 1.
- Kutluer, İ. (1996). *Erdemli Toplum ve Düşmanları*. İstanbul: İz Ya.
- Laszlo, E. (1991). *The Age of Bifurcation: Understanding the Changing World*. New York: Gordon & Breach Science Pub.
- Laszlo, E. (2006). *The Chaos Point: The World at the Crossroads*. London: Piatkus Books, 99.
- Laszlo, Ervin (2001). *Macrosift: Navigating the Transformation to a Sustainable World*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Levi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology*. New York: Basic Books, Harper Torchbooks.
- Meriç, C. (2004). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları: 154.
- Miller, D. (1988). Organizational Pathology and Industrial Crises. *Industrial Crisis Quarterly*. 2 (1), 65-74.
- Mitroff, I., Pauchant, T. , Shrivastava, P. (1988). Conceptual and Empirical Issues in the Development of a General Theory of Crisis Management. *Technological Forecasting and Social Change*, 33, 83-107.
- Moran, B. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morin, E. (2010). *Yitik Paradigma: İnsan Doğası* (çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Ya.
- Morin, E. (1993). For a Crisiology. *Industrial & Environmental Crisis Quarterly*, 7 (1) 5-22.
- Moses, J., Knutsen, T. (2012). *Ways of Knowing: Competing Methodologies in Social and Political Research*. New York: Palgrave Macmillan.
- Motesharrei, S., Rivas, J., Kalnay, E. (2014). Human and Nature Dynamics (HANDY): Modeling Inequality and use of Resources in the Collapse or Sustainability of Societies. *Ecological Economics*. 101, 90-102.
- O'Connor, J. (1989). *The Meaning of Crisis*. London: Basil Blackwell.

- Oktay, A. S. (2019). Fârâbî'nin Felsefesinde Erdemli Medeniyet Teorisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12, 64 (Haziran), 975-990.
- Okumuş, E. (1999). İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları. *Divan Dergisi*. 6, 183-209.
- Okumuş, E. (2007). *Toplumsal Çöküş Teorileri*. İstanbul: İnsan Ya.
- Önder, M., Ulaşan, F. (2018). Ibn Khaldun's Cyclical Theory on the Rise and Fall of Sovereign Powers: The Case of Ottoman Empire. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(2), 231-266.
- Özel, M. (2022a). İz Bırakanlar: Charles Handy'nin Yönetim Felsefesi. <https://www.gzt.com/z-raporu/charles-handynin-yonetim-felsefesi-3614664>: 130-133.
- Özel, M. (2022b). *Makul Yönetici-2: Tarihten Alınan Dersler*. İstanbul: Albaraka Ya. No. 132-17.
- Papatya, G. (2002). Geleceği Mühendisleme: Kavramlar Üzerine Epistemolojik bir Deneme. *İnfomag Dergisi*. 21 (Haziran), 64-69.
- Papatya, İ. K., Papatya, N. (2022). *Sıfırlanan Kapitalizm ve Ekolojik Yenilik*. Ankara: Nobel Ya. No. 40007-297.
- Papatya, N. (2013). Çokuluslu Şirketlerin Kaynak-Tabanlı Biyo-Politik Üretiminde Rekabetçi Gücün Diyalektiği: Eleştirel ve Bütünsel Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, 3, 1-23.
- Pascal, B. (2019). *Düşünceler* (çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pissarides, C. (2000). *Equilibrium Unemployment Theory*. London, England: 2nd ed. MIT Press.
- Platon (2016). *Devlet* (çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Ya. No. 24
- Piketty, T. (2022). *Eşitsizlikler Ekonomisi* (çev. Cihan Özpınar). İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Powell, T. C. (1991). Shaken, but Alive: Organizational Behavior in the Wake of Catastrophic Events. *Industrial Crisis Quarterly*, 5 (4) 271-292.
- Prigogine, I., Stengers, I. (1998). *Kaostan Düzene, İnsanın Tabiatla Yeni Diyalogu* (çev. Senai Demirci). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Randers, J. (2008). Global Collapse: Fact or Fiction?. *Futures*. 40(10), 853-864.
- Raut, R. V. vd. (2021). Global Waves Synchronize the Brain's Functional Systems with Fluctuating Arousal. *Science Advances*, 7 (30), 1-15.
- Sartre, J. P. (1985). *Varoluşçuluk-Existentialisme* (çev. Asim Bezirci). İstanbul: B. 8, Say Ya.: 78 [İngilizcesi Sartre, J. P. (2007). *Existentialism Is a Humanism* (trans. Carol Mocomber). New Haven, London: Yale University Press: 36-37]
- Schopenhauer, A. (2012). *Eristik Diyalektik-Haklı Çıkma Sanatı* (çev. Ülkü Hıncal). İstanbul: Sel Ya. No. 532.
- Servigne, P., Stevens, R. (2020). *How Everything Can Collapse: A Manual for our Times* (trans. Andrew Brown). Cambridge: 2nd, Polity Press.
- Servigne, P., Stevens, R., Chapelle, G. (2021). *Another End of the World Is Possible: Living the Collapse (and Not Merely Surviving It)* (trans. Geoffrey Samuel). Medford, Massachusetts: Polity Press.
- Shaikh, A. (1978). *Kriz Teorilerinin Tarihi, Dünya Kapitalizminin Krizi* (der. N. Satlıgan, S. Savran). İstanbul: Belge Ya.
- Shrivastava, P. Mitroff, I. (1987). Strategic Management of Corporate Crises. *Columbia Journal of World Business*, Spring, 5-12.
- Silver, A. D. (1990). *Taban Çöktüğü Zaman Kriz Dönemlerinde Şirket Yönetimi* (çev. Naz Türer), İstanbul: Form Ya. No. 6.
- Slaughter, R. A. (2020). Farewell alternative futures?. *Futures*. 121, 102496.
- Slovic, P. (1987). Perception of Risk. *Science*. 236, 4799 (17 April), 280-285.
- Spocchia, G. (2021). 1970'lerde Yayımlanan ve Toplumsal Çöküş Öngören Makale Henüz Yanılmadı. <https://www.indyturk.com>
- Stanley B. (2016). *Roma A.Ş: İlk Çokuluslu Şirketin Yükselişi ve Çöküşü* (çev. Rana Alpöz). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Stiglitz, J. E. (2014). *Eşitsizliğin Bedeli* (çev. Ozan İşler). İstanbul: İletişim Ya.
- Stowasser, B. (1984). Ibn Khaldun's Philosophy of History: The Rise and Fall of States and Civilizations. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 1, 185-190.

- Taylor, D. M., Taylor, G. M. (2007). The Collapse and Transformation of our World. *Journal of Futures Studies*, 11(3), 29-46;.
- Tillich, P. (2000). *The Courage to be*. New Haven and London: YaleUniversity Press.
- Tonn, B., Tonn, J. (2009). A Literary Human Extinction Scenario. *Futures*, 41(10), 760-765.
- Tooze, A. (2021). *Çöküş: Finansal Krizlerle Dolu Bir On Yıl Dünyayı Nasıl Değiştirdi?* (çev. Ahmet Fethi Yıldırım). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Torres, P. (2019). Existential Risks: A Philosophical Analysis. *Inquiry*, 0(0), 1-26.
- Tural, M. (2021), Semitik Metinlerde Apokaliptik Anlatımlar Üzerine Psiko-Fenomenolojik Analizler, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*. 3 (Haziran), 115-160.
- Uludağ, S. (2013). *Ibn Haldun Hayatı Fikirleri Eserleri Biyografi*. Ankara: Harf Eğitim.
- Üstten, A. U. (2020). Yakan Top mu, Yakar Top mu?. *Türk Dili*. 69, 817 (Ocak), 62-63.
- Välíkangas, L., Merlyn, P. (2005). Strategic Resilience: Staying ahead of a Crisis. *Handbook of Business Strategy*, 6, 1, 55-58.
- Vatandaş, C. (2015). *Modern Çöküş: İnsanın Modern Halleri*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Whitehead, A. N. (2020). *Akılın İşlevi* (çev. Sercan Çalıcı). İstanbul: Norgunk Ya.
- Yıldırım, Ö. A. (2019). Ütopya: Farabi'nin "Erdemli Şehir (El Medinetü'l Fazıla)" Ütopyası. <https://www.felsefe.gen.tr/utopyalar-farabinin-erdemli-sehir-el-medinetul-fazila-utopyasi/>.
- Zweing, S. (2018). *Bir Kalbin Çöküşü* (çev. Esen Tezel). Ankara: Can Yayınları.

İmla ve Üslup için Açıklayıcı Not.

1. Makale boyunca, nokta dışındaki atıflar [daha ziyade *bkz.* ve/veya *ayrıca bkz.* biçimli] ana bilgiyi destekleyici, nokta içinde atıflar, alıntılama ya da tanımlayıcı ve çeviri atıfları biçiminde iki yönlü verilmiştir. "*ayrıca bkz.*" etkilenmekle birlikte, doğrudan alıntılanmayan, ilgili, yararlı ve/dahi, zikredilmesi gereken ve ana bilgiyi destekleyici kaynaklar olarak belirtilmiştir. Ancak bu ya kitap/makale bütünü veya bir bölümü/sayfa araları şeklinde yazılmıştır.
2. Makale metininde [] şeklinde yazımlar, metin bütünlüğünde anlam pekiştirici, () içinde kelime, terim, deyim vs. İngilizce müteakabili olarak verilmiştir. Özgün ya da üzerinde durulması gereken kavramlar da, ya "tırnak" içinde veya *eğri (italik)* olarak yazılmıştır.
3. Makalede ardı ardına kullanılan ve kesme işareti ile ayrılan bağlaçlara yönelik sözelimi ve/fakat, ve/dahası, ancak/bu sayede, ancak/o halde vs. yazımı ve kullanımı makale boyunca özelleştirilmiş ve özgül bir *yazın üslubu* şekilde yer verilmiştir. Kesme işaretiyle ve parantez içinde ayrılan sözelimi güven/lik veya hatırla(t)ma gibi yazım şekli, her iki halde de okunabileceğine yönelik vurgulanmıştır. Bu yazım üslubu ve kullanım tercihi, hem elit, entelektüel ve akademik, hem de yeni düşünme olanaklarını göstermek için yapılmış ve okuyanların dikkatini çekmek amacıyla makale yazarı tarafından önerilmiştir.
4. Makalede yönetimibilim, stratejibilim, krizibilim birleşik yazımı, bu alanların *disiplinlerarası ilişkilerini* belirtmek ve felsefi yönünü daha güçlü şekilde göstermek ve bilimsel olgunlaşma süreci [logos] heyecanını vurgulamak için kullanılmıştır. Ayrıca makalede çöküşbilimin de, bu şekilde yazımı tercih edilmiştir.